

OUD WAG ENINGEN

..., dan dooft het licht

Wageningse schietbanen

Oude stortplaatsen, zand erover?

Het echte verhaal van Villa Sanoer

De briljante broers Pieter Roelf,
Jan Ritzema en Hemmo Bos

Houvast

Het is niet altijd makkelijk om vandaag te leven. Roken wordt al lange tijd ontmoedigd, vlees eten is nog net niet verboden, en onze veestapel schijnt sowieso verantwoordelijk te zijn voor het broeikas effect, de kachel op hout stoken is milieuvervuilend, en in een auto rijden die een benzinemotor heeft zal binnenkort wel sociaal zijn. In het verleden, waar wij Oud Wageningers zoveel belangstelling voor hebben, lijkt het allemaal veel eenvoudiger te zijn geweest. Toen veranderde alles niet constant en wist je waar je aan toe was. Of lijkt dat maar zo? Ook dit kwartaal vindt u in dit blad weer verschillende artikelen die over Wageningen 'van toen' gaan. Al lezend kunnen we even de huidige problemen vergeten en veilig teruggaan naar het verleden. Niet dat het toen beter was, want dat was het voor de meeste mensen waarschijnlijk niet, maar als je terugkijkt vanuit het heden, dan weet je hoe alles toen afliep. Van wat er vroeger gebeurde, is nu bekend hoe het verder ging, dus heb je houvast. In het heden moet je nog maar zien hoe het allemaal afloopt.

Dus nu het december is, de maand met de kortste dagen, zou ik zeggen: trek u fijn terug binnenshuis en geniet bij de centrale verwarming van historische artikelen in Oud Wageningen. Zelfs al staat die verwarming misschien een graadje lager om de huidige hoge stookkosten te bestrijden. En hopelijk kunnen we dan later zeggen: 'Weet je nog wel die winter van 2022/2023 toen de stookkosten zo hoog waren? Gelukkig weten we nu dat dat maar van korte duur was'.

De redactie wenst u hoe dan ook prettige feestdagen en een voordelig 2023!

Bob Kernkamp

IN DIT NUMMER

Vrijheidsvuur

Schietbanen

De briljante broers Bos

Stortplaatsen

Sanoer

EN VERDER

Column van Jelle de Gruyter - Handhaven 5 In gesprek met Floor Vermeulen 10 Wageningen op het doek 16
Erfgoed in het nieuws 18 Uit de vereniging 26 Agenda Wagening's Erfgoed 28

COLOFON

Tijdschrift van de Historische Vereniging Oud Wageningen verschijnt vier keer per jaar.

Redactie

Carleen van den Anker
(eindredacteur), Jan Mars,
Assia Vermeulen.
Adviseur: Bob Kernkamp.

Vormgeving

Marieke Eijf
(GAW ontwerp en
communicatie)

Foto omslag

Portret van Jan Ritzema Bos
in zijn laboratorium, door
Wilhelmina Carbin-Gips,
olieverf op doek, 1920 (uitsnede).
Historische Verzameling Facilitair
Bedrijf WUR.

Redactieadres

redactie@oudwageningen.nl

Abonnementen

penningmeester@
oudwageningen.nl

Verspreiding

PostService Wageningen

Volgend nummer

Oud Wageningen 51-1 verschijnt
begin maart 2023. Kopij dient
uiterlijk 17 januari bij de redactie
te zijn.

*Overname artikelen uitsluitend
na toestemming van de redactie
en met bronvermelding.*

ISSN 1384-7678

Wageningen kent wel twintig grote en kleine monumenten die verwijzen naar de Tweede Wereldoorlog. Weinige daarvan kennen zo'n turbulente voorgeschiedenis als het Vrijheidsvuur, dat volgens het ontwerp van kunstenaar Hanshan Roebers op het 5 Meiplein moest komen. Na veel gedoe onder de Wageningers en in de politiek staat het nu zestig meter verderop. Het beweegbare deel – de paal groeide onder invloed van de zon – is inmiddels permanent vastgezet. Nu wordt de bijbehorende eeuwige vlam ook nog maar twintig dagen per jaar ontstoken.

..., dan dooft het licht

Door Jan Mars

Het is onduidelijk waar in 2004 het idee vandaan kwam voor een monument ter herdenking van de besprekingen in mei 1945 in Hotel de Wereld dat tegelijk de vrijheid zou vieren. De toenmalige burgemeester Alexander Pechtold houdt het vaag: in de gemeenteraad en het college leefde de wens om meer te doen met 4 en 5 mei. Het defilé op 5 mei dreigde verplaatst te worden naar Den Haag. Met een monument 'met lef en eeuwigheidswaarde', aldus Pechtold, zou het feest voor Wageningen behouden kunnen blijven. Daarbij: het zou in 2005 de vijftigste editie van Bevrijdingsdag worden – extra reden om het groots aan te pakken. Pechtold kende Hanshan Roebers en regelde dat die een ontwerp maakte. Dat zou kloppen met het idee van sommigen dat het plan geheel uit de koker van de burgemeester kwam. Anderen wijzen naar het 4-5-mei comité als initiator. Duidelijk is dat de wethouders in het begin geen inbreng hadden, evenmin als de gemeenteraad.

In april 2004 begon een werkgroep ideeën te verzamelen voor de vijftigste bevrijdingsdag. In oktober kwam deze groep met het voorstel voor een eeuwige vlam; de werkgroep kreeg de opdracht dit uit te werken. Van wie die opdracht kwam, is duister. Van de burgemeester, menen de toenmalige wethouders Borgesius en Huijbers, zoals die zelf ook zegt, maar het lijkt raar dat die dat in zijn eentje kon beslissen. Het college stemde in februari 2005 in met het ontwerp. Roebers werkte zijn schets uit tot het Vrijheidsvuur: een koperen zuil, in hoogte variabel van ruim 5 tot bijna 10 meter, met een eeuwige vlam in top. Het ontwerp werd aan het college voorgelegd, en aan de gemeenteraad, en, herinnert Pechtold zich, iedereen vond het prachtig.

Een verbinding

Het Vrijheidsvuur was niet zomaar een koperen paal met een vlammetje. In zijn uitleg refereert de kunstenaar aan obeliskken in Parijs en Rome, en filosofeert hij over het verband tussen ontwerp, plek en formaat: 'Deze drieling gaat een alchemistische relatie met elkaar aan.' Het ontwerp behelsde ook de plek waar het kunstwerk moest staan: het 5 Meiplein

tussen de serre van Hotel de Wereld en 'Blote Jan', het monument van Han Richters, dat sinds 1982 het pleintje overheerste. Dat had een reden, lezen we op de website van Roebers: 'Alles wat op dit plein wordt neergezet gaat onmiddellijk een verbinding aan met dat beeld [van Richters]. Samen met het tweedelige plein zou dit de verwarring vergroten. Het kunstwerk moet niet worden toegevoegd aan een bestaande omgeving. Het moet er onderdeel van zijn.' En even verder: 'Hotel 'de Wereld', het bestaande monument en het kunstwerk 'het vrijheidsvuur' vormen samen op de plek die gedacht is (wellicht iets opgeschoven) een drie-eenheid. Die stilte is hoorbaar.'

Ondanks deze hooggestemde uitleg vond het ontwerp geen hartelijke bijval in de publieke waardering. Was volgens Pechtold eerst iedereen enthousiast, later sloeg de stemming om. Het is onduidelijk hoe dat kwam. In Pechtolds herinnering stookte De Telegraaf het vuurtje op; die zette op de voorpagina van 23 maart 2005 het bericht 'Opwinding om penis-monument'. Borgesius noemt een officieel ogende website die het ontwerp belachelijk maakte, anderen wijzen naar luidruchtige lokale kunstenaars. Hoe dat ook zij, er barstte in de stad een hooglopende discussie los over de vuurzuil. Een actiegroep verzamelde in korte tijd ruim 1200 handtekeningen tegen het monument. Voorstanders zagen hoe een kunstwerk belachelijk werd gemaakt: op straat circuleerden steeds onprettiger bijnamen voor de vuurzuil.

Voor het draagvlak was dat funest. Al in maart 2005 verzocht de raad het college zich te herbezinnen op het monument en op de plek waar het moest komen. De raadsmeerderheid, en de tegenstanders in de stad, kregen hun zin: het college besloot vast te houden aan de vuurzuil van Roebers, maar op zoek te gaan naar een 'passende' plek ervoor, niet zijnde het 5 Meiplein.

Proefplaatsing

Om de discussie meer inhoud te geven, bedacht de gemeenteraad een proefplaatsing van een paar dagen op de oorspronkelijk bedoelde plaats. Na

Boven groot: De proefplaatsing van het Vrijheidsvuur bij Hotel de Wereld in november 2005 trekt veel bekijks.

© Wageningen 45, fotograaf onbekend.

Boven klein: De toeschouwers op het 5 Mei-plein bekijken de eerste ontsteking van het Vrijheidsvuur op 4 mei 2011 op groot scherm.

Foto Carleen van den Anker.

Bronnen

www.hanshanroebbers.nl

www.beeldenvanwageningen.nl

Carleen van den Anker, Jelle de Gruyter, Wim Huijser, Rob Rijntalder (redactie): *Vrijheid geef je door; 75 jaar herdenken en vieren in Wageningen*; Oosterbeek, z.j. (2020).

Gemeentearchief Bsth03-12/185

Met dank aan Alexander Pechtold, Geert van Rumund, Frits Huijbers, Jochem Borgesius en Jelle de Gruyter voor hun informatie.

een hoorzitting zou de raad dan in december een besluit nemen. De proefplaatsing viel in het week-einde van 6 november 2005. Daar stond het Vrijheidsvuur, zonder vlam en op zijn laagste stand, maar opzichtig in zijn koperglans; het overschaduwde De Wereld en Blote Jan volledig – en dan zou de paal in het echt nog een paar meter hoger worden.

Er was veel belangstelling dat weekeinde, maar het lijkt onwaarschijnlijk dat iemand op andere gedachten is gebracht. Wel werd veelvuldig gewezen op de kosten van de proef: 16.000 euro, nog los van de permanente bewaking. Ook bij de hoorzitting op 8 november kwam dat bedrag meermalen voorbij. Niets veranderde. De tegenstanders bleven tegen, de voorstanders voor. Nadat iedereen zijn zegje gedaan had, hakte de gemeenteraad op 19 december 2005 de knoop door: hij adviseerde plaatsing, maar het college moest inderdaad op zoek naar een passender plek. Voorlopig lag de vuurzuil op de gemeentewerf. De nieuwe burgemeester Van Rumund, die in november Pechtold was opgevolgd, meent dat met name wethouder Huijbers druk was met de zoektocht, maar die weerspreekt dat desgevraagd.

Na veel vijven en zessen kwam er hulp: studentenvereniging Ceres bood een hoekje van haar tuin aan als plek voor het Vrijheidsvuur. Zo geschiedde, en op 4 mei 2011 werd de zuil officieel onthuld en in gebruik genomen. En daar staat hij dan, zo'n zestig meter van waar hij 'hoort', inmiddels met uitgeschakeld uitschuifmechaniek omdat tien meter een trapje opklimmen om het vuur te verversen te risikant is.

Verspilling

In een vroeg stadium van deze geschiedenis werd al gewezen op de kosten van een eeuwige vlam: permanent het gas aan laten, is dat niet eigenlijk verspilling van 9.000 kubieke meter aardgas? In 2018 stelde een inwonster van Wageningen deze

Vuur

Vuur speelt een belangrijke rol bij de Wageningse bevrijdings- en herdenkingsrituelen rond 4 en 5 mei. Het Wageningse vuur komt uit Bayeux in Normandië, de eerste stad die bevrijd werd na D-Day. Het wordt opgehaald bij de eeuwige vlam die daar brandt (die overigens volgens oud-burgemeester Van Rumund ook alleen bij speciale gelegenheden wordt ontstoken). Dat vuur komt op 18 september aan in Eindhoven, de als eerste bevrijde Nederlandse stad na Market Garden, en wordt daar opgehaald door Wageningse atleten. Die brengen het naar Wageningen, waar met de vlam symbolisch het Vrijheidsvuur aan de Generaal Foulkesweg wordt ververst. Dat gaat daarna weer uit tot 4 mei, als om middernacht het bevrijdingsvuur in de schaal naast Blote Jan ermee wordt ontstoken. Dat vuur wordt vervolgens door estafetteploegen uit heel Nederland met fakkels naar hun woonplaatsen overgebracht om zo de vrijheid door te geven. In 2022 namen in totaal 1500 lopers, fietsers of skeelers deel aan dit evenement.

Burgemeester van Rumund overhandigt een fakkel aan een groep die het vuur op skeelers naar hun woonplaats gaat brengen. Foto Carleen van den Anker.

vraag aan de gemeente; er kwam geen antwoord. Maar toen in 2022 de vraag opnieuw gesteld werd, reageerde de gemeente dankzij de veranderde geopolitieke omstandigheden wel: het college ontsteekt de eeuwige vlam alleen nog rond Bevrijdingsdag en gedurende een paar dagen in september, in totaal twintig dagen per jaar. Van de oorspronkelijke kosten voor het gas, jaarlijks rond de 18.000 euro, blijft zo nog maar 1000 euro over. De maker, die auteursrechthouder is, stemt in met de besparing: 'Als je besluit het vuur alleen in die dagen in mei en in augustus en september aan te steken, dan vind ik dat prima,' zegt hij in de krant.

Handhaven

Door
Jelle de Gruyter

Jelle de Gruyter is voorzitter van de Stichting Nationaal Erfgoed Hotel De Wereld, die is aangesloten bij Netwerk Erfgoed Wageningen.

Als 'groen' gemeenteraadslid liep ik begin jaren 90 's middags door de Hoogstraat en zag een politiesurveillance (nu BOA) een fietsende jongeman bekeuren. Terecht, want aan begin en eind van de promenade stond een bord 'Verboden in te rijden', met daaronder 'm.u.v. laden/lossen tot 11:00 uur'. Toen de surveillance en de jongeman opzij moesten stappen voor een vrachtauto, kon ik het niet laten. 'Geef u de chauffeur van de vrachtwagen nu ook een bekeuring?', vroeg ik. Het was immers ruim na 11:00 uur. 'Het is wel duidelijk dat u géén ondernemer bent', antwoordde de agent. Mijn eerste kennismaking met selectief handhaven.

Een aantal jaren later. Een centrumbewoner klaagt schriftelijk over het besluit op een verzoek om een dakraam in zijn monument te mogen aanbrengen, precies zoals de buurvrouw. De buurvrouw had daar geen vergunning voor aangevraagd, maar deze bewoner wilde het netjes doen. Het antwoord dat hij kreeg: 'uw huis is een monument, u mag geen dakraam aanbrengen, en als u dat toch doet, gaan wij handhaven'. Het dakraam van de buurvrouw zit er nog.

Aan de visueel dramatische ontwikkelingen bij de cafés aan de Markt is, sinds de herinrichting eind vorige eeuw, niets gedaan ondanks regels in de terrasvergunning en afspraken, tussen de horecaondernemers onderling en met de gemeente, over de gewenste beeldkwaliteit en bescherming van de monumentale Delftse Schoolgevels.

Maar eigenaren van woningen van diezelfde architectuur krijgen te horen dat zonnepanelen op hun dak niet mogen want die vormen 'een dissonant'.

Recent hoorde ik van een langdurig lopende kwestie rond verrommeling van de Wageningse Eng door paardenbakken en bouwsels in strijd met het bestemmingsplan. Bezwaren van omwonenden zouden bijna categorisch zijn afgewezen en bouwsels achteraf gelegaliseerd. Het is, in zulke situaties van 'ongelijke behandeling', begrijpelijk dat burgers het vertrouwen verliezen in de overheid.

Handhaven is moeilijk. Elke gemeente zit er mee. Je sommeert niet graag een inwoner om een dakraam te verwijderen en het dak in de oorspronkelijke staat te herstellen. Je sluit niet graag een eetcafé omdat de eigenaar zonder vergunning een zeven meter hoge afvoerpijp heeft laten aanbrengen. Je dwingt niet graag een eigenaar zijn monumentaal bedrijfspand over te schilderen als hij dat net – zonder vergunning – zwart heeft geverfd.

In de wet staat dat 'de gemeente *de bevoegdheid* heeft om te handhaven'. Dus niet dat dat verplicht is. De gemeente kan ook besluiten tot gedogen of zelfs legaliseren. Maar, in de gemeentelijke Erfgoedverordening 2019 van Wageningen staat: *Artikel 21. Strafbepaling. Degene die handelt in strijd met artikel 13 of het bepaalde krachtens artikel 14, derde lid van deze verordening wordt gestraft met een geldboete (...) of hechtenis (...).*

Artikel 13 en 14 sommen op wat een eigenaar niet mag met zijn monument zoals beschadigen, verstoren, wijzigen of 'onderhoud te onthouden', waardoor het monument wordt ontstierd of vernield. De vraag is of eigenaren daarvan voldoende op de hoogte zijn. Is het voldoende duidelijk wat wel en wat niet zonder vergunning mag?

Daar komt nog bij dat sinds enkele jaren voor de *vergunningverlening, toezicht en handhaving van de milieu- en bouwwetgeving* wordt samengewerkt met zes andere gemeenten in Omgevingsdienst De Vallei. Samenwerken heeft voordelen. Maar grotere afstand en minder kennis van de lokale situatie zijn nadelen. En veel omgevingsdiensten kampen met personeelsgebrek waardoor er te weinig toezicht en handhaving is.

Als enerzijds veel vergunningaanvragen worden afgewezen en anderzijds bij onbewuste of bewuste overtredingen niet wordt gehandhaafd, dan moet je er niet van opkijken als ook goedwillende burgers en bedrijven kiezen voor 'gewoon dóen' oftewel veranderingen aanbrengen zonder vergunning. Er kraait toch geen haan naar.

Daar kan de gemeente actiever beleid op voeren, zeker nu verduurzaming ook steeds belangrijker wordt. Veel meer – positief – communiceren over het belang van respect voor monumenten en veel duidelijker maken wat wel en niet zonder vergunning mag. En dan, in samenwerking met de Omgevingsdienst, meer en beter toezicht houden en handhaven. Daar is het erfgoed bij gebaat, en het aanzicht van de hele stad.

Op de tentoonstelling over het Wageningse landschap in museum De Casteelse Poort is o.a. sprake van het bevochten landschap: een luchtfoto uit 1945 toont de schade ten gevolge van een geallieerde aanval op een Duitse schietbaan net ten zuiden van het huidige Heidepark. Na de oorlog is deze schietbaan in de vergetelheid geraakt, maar de contouren ervan zijn nog steeds zichtbaar in het bos. Sinds het midden van de negentiende eeuw bestonden er schietbanen die door Wageningse weerbaarheden gebruikt werden voor oefeningen. Ook deze schietbanen ontwikkelden zich tot een strijdtoneel. Dat betrof echter geen oorlogshandelingen maar sportieve krachtmetingen. De schietbanen dienden niet alleen voor paramilitaire schietoefeningen, maar er werden ook schietwedstrijden gehouden. Na verloop van tijd kwamen echter andere sportieve activiteiten tot ontwikkeling.

Wageningse schietbanen tussen oorlogsgeweld en sportieve nalatenschap

Door Freerk Wiersum

Freerk Wiersum is oud-medewerker Bos- en Natuurbeleid aan de Wageningen Universiteit. Sinds zijn pensionering verdiept hij zich in de Wageningse geschiedenis en is hij vrijwilliger bij De Casteelse Poort.

In de tweede helft van de negentiende eeuw heerst er in Nederland een patriottische stemming. In 1863 wordt het halve eeuwfeest van de herstelde onafhankelijkheid gevierd en in 1865 wordt de Slag bij Waterloo (1815) herdacht. Koning Willem III is beducht voor de expansie van het Pruisische Rijk en roept op tot burgerlijke weerbaarheid. Om te oefenen in het omgaan met wapens worden in verschillende steden lokale weerbaarheidsverenigingen opgericht. Die dienden als een potentiële reserve voor het leger en de paramilitaire burgerwachten en konden zonodig bijdragen aan de landsverdediging. Op initiatief van de Wageningse notabelen W.A. baron de Constant Rebecque, G.L. Landaal en D. Vreede wordt ook in Wageningen voorgesteld om zo'n weerbaarheid op te richten. Op 3 november 1866 vindt in het 'koffiehuis Mauritz' de eerste ledenvergadering van de nieuwe Vereniging tot vrijwillige oefening in de wapenhandel plaats. Er zijn dan al 72 leden. In 1867 wordt de vereniging officieel erkend in het kader van een Koninklijk Besluit tot goedkeuring van ongeveer vijftig weerbaarheidsverenigingen.

Het koffiehuis Mauritz staat bekend als 'Bier- en koffiehuis met billard en stalling, genaamd het Wapen

van Wageningen'. Het is in 1866 door R. Mauritz geopend in de Nieuwstraat, op de locatie van het huidige Salverdaplein. Na zijn overlijden in 1867 zet zijn weduwe de zaak voort. Het pand dient aanvankelijk niet alleen als vergaderlocatie voor de weerbaarheidsvereniging, maar ook als oefenlocatie. De eerste schietoefeningen vinden plaats in de tuin.

Een schietbaan op de Wageningse Berg

De oefenbaan bij het koffiehuis is ongeschikt voor oefeningen met zwaardere geweren. Daarom verleent de gemeente Wageningen in 1867 vergunning om schietoefeningen te houden op 'het terrein gelegen tusschen den straatweg naar Renkum en het voetpad langs de rand des bergs voorbij het landgoed Belmonte'. Dit terrein maakt deel uit van het landgoed Cortenburg dat dan in bezit is van Mr. Reinhardt Crommelin. In sommige krantenberichten wordt de locatie van de schietbaan dan ook aangeduid als liggend op de Kortenburgschen Berg. De baan is 600 passen (ruim 200 m) lang en aan het eind staat een kogelvanger. Om te voorkomen dat nietsvermoedende wandelaars worden getroffen, worden de schietoefeningen aangekondigd in de lokale krant. Ook worden er tijdens oefeningen waarschuwborden geplaatst en moet er 'met de trom geslaan' worden.

Als Reinhardt Crommelin in 1871 overlijdt worden diverse landerijen uit het landgoed Kortenburg in de verkoop gedaan. In de advertentie staan o.a. vier percelen op 'Gedeelte van den Wageningsche Berg, zeer geschikt tot aanleg van buitenverblijven' waaronder een perceel van 5 ha 25 are 'waarop thans de schietbaan'. Ter aankoop van deze landerijen wordt Naamloze Vennootschap de Wageningsche Berg opgericht. Aanvankelijk heeft deze 66 deelnemers. De vennootschap is echter zo populair, dat het aan-

Een luchtfoto van de RAF uit april 1945 toont het bevochten landschap in de omgeving van een Duitse schietbaan ten zuiden van het huidige Heidepark. WUR, collectie RAF 4093 (flight 028, run 3, April 1945).

delenpakket reeds na twee jaar wordt uitgebreid. In 1874 sticht de vennootschap het Hotel de Wageningsche Berg.

In de statuten van de vennootschap is een clause opgenomen met de verplichting om een terrein beschikbaar te stellen voor een schietbaan. Die krijgt echter steeds meer kritiek. In 1878/79 wordt gesuggerend de schietbaan te verplaatsen naar een nieuwe locatie langs de Binnenhaven. Dat idee wordt echter niet verwezenlijkt en de kritiek op de onveiligheid van de schietbaan blijft bestaan. Tijdens een gemeenteraadsvergadering in 1883 citeert een gemeenteraadslid uit een brief die hij ontving: *De kogels gonsden hem op de uiterwaarden bij de steenfabriek van de heren van Dam van Snelrewaard en Comp. om de ooren en gaten werden in de zeilen geschoten der schepen, die op de Rijn voeren, zelfs kwamen de kogels te recht aan de overkant van de Rijn.*

Als gevolg van de kritiek verbiedt de gemeente de Weerbaarheid nog langer schietoefeningen op de Wageningse Berg te houden. Vervolgens wordt namens de Minister van Oorlog door kolonel Van Rijen een onderzoek naar de schietbaan uitgevoerd. Dat levert een ongunstig rapport op. Om de veiligheid te verbeteren stelt de onderzoeker voor de baan enkele meters uit te graven of een baan in de uiterwaarden aan te leggen met de Wageningse Berg als kogelvanger. De president van de Weerbaarheid schrijft vervolgens aan de gemeente *dat het resultaat van dat onderzoek (....) zou kunnen zijn dat de schietoefeningen niet meer voor het volgende jaar kunnen aanvangen, 't geen zeer ten nadeele zou strekken aan 't voortbestaan der Vereeniging.* Vervolgens wordt geconstateerd dat de baan niet zomaar kan worden gesloten omdat die bij notariële acte in recht is gegeven aan het Weerbaarheids-corps. Die verzoekt de gemeente om de schietbaan weer in orde te maken voor schietoefeningen, door verbetering van de baan en de kogelvanger. Ondanks het feit dat in 1883 de nieuwe Vereniging tot Vrijwillige Oefening in den Wapenhandel Oranje Nassau wordt opgericht, verloopt de discussie over de verbetering van de baan moeizaam. In 1887 ontstaat er zelfs discussie over het schrappen van de clause in de statuten van de NV De Wageningsche Berg over het beschikbaar stellen van land voor een schietbaan.

Ondertussen is, als gevolg van de aanleg in 1885 van de tramlijn Arnhem–Wageningen, de Wageningsche Berg beter toegankelijk geworden. De Vennootschap De Wageningsche Berg maakt daarop plannen voor verdere ontwikkeling. In 1893 publiceert men een plan voor de bouw van een nieuwe woonwijk Wilhelminapark met 35 villa's. Als potentiële bewoners wordt o.a. gedacht aan personeel van het koninklijke Oranje Nassau's Oord. Dit plan komt echter niet tot uitvoering. Wel huurt de eigenaar van Hotel

WAGENINGEN.
Vereeniging tot vrijwillige oefening
in den wapenhandel.
OPGERICHT 3 NOVEMBER 1866.

Bestuur: de HH. D. Vreede, Voorzitter.
W. A. Baron de Constant Rebecque,
Onder-Voorzitter.
H. J. Haas, Secretaris.
J. Goossen, Thesaurier.
J. Bongers.

68 werkende leden gewapend met gladloop en getrokken geweren, worden onderwezen door de leden van het Bestuur.

Op een half uur afstand der gemeente is eene uitmuntende schietbaan van 600 passen lang, waarvan veel gebruik wordt gemaakt.

Op 13 October had er een concours onder de leden plaats, waarbij onder anderen door het Gemeentebestuur en de leden van den Raad prijzen werden uitgelooft. Dergelijke bewijzen van sympathie voor de Nationale zaak der Weerbaarheid, gepaard aan de medewerking van 53 contribuërende leden en 7 donateurs, moeten den bloei bevorderen der vereeniging.

Neerlands weerbaarheid.
Jaarboekje voor de Nederlandsche vereenigingen tot vrijwillige oefening in de wapenhandel, derde jaargang 1869, p.18-19.

De Wageningsche Berg in 1898 2 ha extra grond om een sportterrein aan te leggen. Daarop wordt vervolgens het in 1897 geïnitieerde Wageningse concours hippique gehouden. Dit vormt het begin van de ontwikkeling van het sportpark Wageningse Berg.

Schietbanen in de stad

De discussies over de schietbaan op de Wageningsche Berg laten zien dat de schietsport tijdens de eindjaren 1800 een populaire bezigheid is. Er zijn verschillende initiatieven voor nieuwe schietbanen in de stad. In 1890 laat de nieuwe eigenaar Bisschop naast het voormalige koffiehuis Mauritz een 20 meter lange hal voor de schietbaan aanleggen: de Vereniging tot vrijwillige oefening in de wapenhandel blijft haar 'geboorteplaats' dus trouw. In 1896 wordt er zelfs een schietwedstrijd gehouden ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van de Weerbaarheid. Ondertussen is er een tweede schietbaan gebouwd aan de huidige Havenstraat. Daar is in 1883 de Cambrinus-Keller aangelegd die beheerd wordt door G. Kaupe. Het etablissement wordt geleidelijk uitgebreid en ontwikkelt zich mede door de aanwezigheid van een kegelbaan tot een favoriete uitganglocatie voor de studenten van de landbouwschool. In 1887 wordt besloten om er ook schietoefeningen te houden en wordt er een 25

Tussen 1883 en 1886 wordt door de Weerbaarheid gecorrespondeerd met de gemeente Wageningen over de veiligheid van de baan. Gemeente-archief Wageningen.

The image shows a handwritten document titled 'Weerbaarheid' in cursive. Below the title is a table with multiple columns containing handwritten text and numbers. The table appears to be a record of activities or membership, with entries dated from 1866 to 1886. The handwriting is in dark ink on aged paper.

Weerbaarheid				
Bestuur	Bestuur	1866	3	75/12
Bestuur	Bestuur	1867	14	111/1
Bestuur	Bestuur	1868	71	77/12
Bestuur	Bestuur	1869	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1870	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1871	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1872	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1873	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1874	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1875	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1876	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1877	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1878	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1879	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1880	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1881	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1882	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1883	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1884	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1885	107	107/12
Bestuur	Bestuur	1886	107	107/12

Links: De schietbaan Leve Enk staat prominent aangegeven op de natuurhistorische wandelkaart van Hemmo Bos uit 1891.

Rechts: In 1898 wordt aan koningin Wilhelmina een Album van sportbonden en verenigingen aangeboden met o.a. een beschrijving van de Nederlandse weerbaarheidsverenigingen. Daarin wordt ook de afdeling Wageningen vermeld. Docplayer.nl/1137565-Album-van-sportbonden-en-verenigingen.html.

meter lange buksschietbaan aangelegd. Die is bestemd voor de Vereniging tot Vrijwillige Oefening in den Wapenhandel Oranje Nassau die in 1883 was opgericht voor studenten van de rijkslandbouwschool en de rijks-HBS.

Schietbaan Leve Enk

De twee schietbanen in de stad bieden onvoldoende mogelijkheid om met zwaardere geweren te oefenen en de meer professionele baan op de Wageningsche Berg komt steeds meer onder kritiek te liggen. Daarom neemt de Vereniging Oranje Nassau het initiatief om een nieuwe professionele schietbaan te ontwikkelen op een alternatieve locatie buiten de stad. In oktober 1886 kondigt het Wageningse gemeentebestuur aan dat de vereniging voornemens is om op landerijen van de heer A.H. van Stalborch op de Leve Enk een schietbaan aan te leggen. Leve Enk was de toenmalige verbasterde naam voor de oorspronkelijke Leeuwer Eng. Het plan gaat niet door, maar in maart 1887 volgt een nieuwe aankondiging voor de aanleg van een baan op de Leve Enk, dit keer op landerijen van de heer F.C.W. Koker die net ten zuiden van de Buissteeg liggen. Dit plan gaat wel door en in juni 1887 wordt de schietbaan Leve Enk feestelijk geopend.

Evenals de eerdere baan op de Wageningse Berg betreft het een formele schietbaan met een lengte van circa 180 meter en kogelvangers. Dat de schiet-oefeningen een serieus karakter hebben blijkt uit een aankondiging dat er een instructeur van het leger bij aanwezig zal zijn.

De aanleg en het onderhoud van de baan brengen de Vereniging Oranje Nassau in financiële problemen en de vereniging leidt een moeizaam bestaan. Volgens persberichten uit 1888 zou de vereniging zelfs opgeheven zijn. Dat bericht is echter voorbarig, want in 1891 wordt de vereniging bij koninklijk besluit formeel erkend. Daarna zijn er geen verdere berichten over de vereniging, dus kennelijk wordt die na de erkenning al gauw toch opgeheven. De oudere Vereeniging tot vrijwillige oefening in de wapenhandel neemt de rechten en verplichtingen op de baan over, inclusief een subsidieaanvraag bij de gemeente voor het onderhoud van de baan.

In 1898 verandert de vereniging haar naam in 'Afdeling Wageningen van de Nederlandsche Weerbaarheids Vereeniging'. Vervolgens richten studenten van de landbouwschool in 1900 een nieuwe weerbaarheid op. Deze krijgt de naam Wageningsche Studentenweerbaarheid Transvaal.

In het gemeentearchief Wageningen zijn de ontwerptekeningen voor de schietbaan Leve Enk bewaard gebleven. De tekeningen maken duidelijk dat de schietbaan grote gelijkenis had met een nog steeds bestaande schietbaan in Scherpenzeel. Net zoals die baan omvatte de baan enkele poorten met aan het eind een kogelvanger. De poorten moeten afzwaaiende kogels opvangen, de kogelvanger achter de schietschijven doet dat voor de munitie die wel doel treft. Voor die kogelvanger is een kuil van waaruit de schijven verwisseld kunnen worden. Website oudscherpenzeel.nl.

De naam weerspiegelt het gevoel van betrokkenheid met de Boeren in Zuid-Afrika en hun strijd tegen de Engelsen. De nieuwe Weerbaarheid gaat ook op de Leve Enk oefenen. In 1905 wordt de studentenweerbaarheid erkend als een ondervereniging van de Wageningse Studenten Vereniging Ceres.

Landweer en landstorm

In het begin van de twintigste eeuw vinden er in reactie op de oplopende spanningen in Europa diverse veranderingen plaats in de Nederlandse paramilitaire organisatie. Nadat in 1901 de aloude schutterij is opgeheven wordt er een landweer opgericht als reserveleger bestaande uit dienstplichtigen en vrijwilligers. Vervolgens wordt in 1913 ook nog een landstorm opgericht als reserve voor leger en landweer. Als gevolg van deze ontwikkelingen kunnen in 1912 ook 'miliciens met groot verlof, kaderreservisten met groot verlof en alle mannelijke personen van 16-35 jarige leeftijd' deelnemen aan de schietoefeningen op de Leve Enk. Maar als de Eerste Wereldoorlog uitbreekt onderstreept Nederland zijn neutraliteit door de aan de lokale schietverenigingen geleverde rijkswapens in te vorderen. Hierdoor kunnen de schietverenigingen niet meer oefenen en wordt de studentenweerbaarheid Transvaal in 1917 opgeheven. Uit het feit dat in de Wageningsche Courant geen berichten meer verschijnen over de Afdeling Wageningen van de Nederlandsche Weerbaarheids Vereeniging valt op te maken dat ook die niet meer actief is. Wel wordt de schietbaan Leve Enk in 1916 nog gebruikt voor de rijksveldwacht. In 1920 discussieert de gemeenteraad vervolgens over mogelijke subsidie aan de landweer voor het onderhouden van de schietbaan. Kort daarna worden de landweer en landstorm echter formeel opgeheven en na 1923 verschijnen er in de Wageningsche Courant geen berichten meer over het gebruik van de schietbaan. In de loop der tijd wordt aan de noordzijde van de Buissteeg een zandgat gegraven waar de Wageningse politie na de Tweede Wereldoorlog nog periodieke schietoefeningen houdt. In 1933 ontwikkelt zich een nieuwe sportieve activiteit nabij de schietbaan. De gebroeders Westland ontwikkelen dan een plan voor de aanleg van een wielersbaan op een terrein net ten zuiden van de schietbaan. De wielersbaan wordt in april 1934 geopend en groeit uit tot een bekende sportlocatie. Evenals op de Wageningse Berg is gebeurd verdringt ook deze sportlocatie de herinnering aan de voormalige schietbaan.

De Duitse schietbaan

Tijdens de Duitse bezetting leggen de Duitsers een nieuwe schietbaan aan in het bos ten zuiden van het Heidepark. Over deze schietbaan is weinig bekend. Er is wel eens gesuggereerd dat het een lanceerlocatie

Een RAF luchtfoto uit 1945 geeft een overzicht van de schietbaan ten zuiden van de Buissteeg en het zandgat voor schietoefeningen door de politie ten noorden van de Buissteeg evenals de iets zuidelijker gelegen wielersbaan. WUR, collectie RAF, foto 3098 (flight 185 run 06, 5-1-1945).

tie voor V2 raketten zou zijn geweest, maar daarvoor bestaat geen enkel bewijs. De baan diende mogelijk voor de training van de lokale politie en voor het testen van gerepareerde wapens. Kennelijk vonden de Duitsers de voormalige schietbaan Leve Enk daarvoor minder geschikt. De RAF luchtfoto uit 1945 laat zien dat deze Duitse baan het toneel wordt van oorlogsgeweld. Na de oorlog wordt de baan niet meer gebruikt en wordt hij weer onderdeel van het bos. In 2009/2010 publiceert Oud Wageningen enkele korte beschrijvingen en in 2019 doet de Werkgroep Archeologie Wageningen nog enkele observaties. In tegenstelling tot de twee eerdere schietbanen wordt deze schietbaan niet opgevolgd door een sportterrein, maar raakt in de vergetelheid. De oude weerbaarheden c.q. schietsportverenigingen zijn echter nog niet geheel vergeten. In 1946 wordt de Wageningse studentenweerbaarheid Transvaal weer opgericht. Deze bestaat nog steeds. Ook komen er twee nieuwe Wageningse schietverenigingen tot stand. In 1970 wordt schietvereniging De Kruithoorn opgericht die een schietbaan vestigt in de sporthal Nude. En in 1981 krijgt schietvereniging La Cartouche toestemming om een schietbaan te ontwikkelen in een van de voormalige ringovens van de voormalige steenfabriek De Blauwe Kamer. Ook deze verenigingen bestaan nog.

Bronnen

Gemeentearchief Wageningen (met dank aan Bob Kernkamp en Petra Leenknecht).
 Wageningsche Courant.
 C. van den Anker, 2014.
 Hotel Centraal: In: *Te gast in Wageningen. Hotels en logementen van nu en weleer*. Comité Open Monumentendag Wageningen.
 P. Leenknecht, 2021. Kegelen en knallen bij Kaupe, bierbottelaar en caféhouder aan de Havenstraat. *Oud Wageningen* 49-4.
 P. Holleman, 1984. De burgerwacht. *Oud Wageningen* 12-1.
 D. de Wit, 2010. Reactie. *Schietbaan op Wageningen-Hoog*. *Oud Wageningen* 38-1.
 A.C. Zeven, 2009. Wat betekent de donkere strook op de luchtfoto van Wageningen-Oost van 24 december 1944. *Oud Wageningen* 37-4.
 Anon, 2009. De zienswijze van Willem Ruisch op het artikel van Anton C. Zeven. *Oud Wageningen* 37-4.
 WUR collectie RAF luchtfoto's.

IN GESPREK MET FLOOR VERMEULEN

Door Assia Vermeulen

Over het Geert van Rumundplein, zoals de hal van het stadhuis heet, via de trap links, kom je in het oude gedeelte van het stadhuis, waar Floor Vermeulen zijn werkkamer heeft. De tafel waaraan we elkaar spreken, is de kopie van de tafel waaraan de capitulatievoorwaarden werden getekend in mei 1945. 'Deze kopie stond jarenlang in de capitulatiezaal van Hotel de Wereld en werd daar vervangen door een origineel. De bijpassende stoelen werden gevonden', vertelt Vermeulen. Het typeert de belangstelling voor het verleden van de burgemeester, die in juni 2021 Geert van Rumund opvolgde. Na ruim een jaar kennismaken met de stad en naast zijn huidige werkzaamheden, richt hij zijn blik nu ook op de toekomst.

Nabijheid voor de inwoners, een netwerk hebben, ook in Den Haag, snappen hoe de academische wereld in elkaar zit en het provinciale bestuur kennen. Deze eigenschappen stonden op het wensenlijstje van de gemeenteraad voor de opvolger van Geert van Rumund (1 november 2005-1 juni 2021). Vermeulen herkende zich in de profielschets en solliciteerde, samen met 45 andere kandidaten. 'Wageningen is een prachtige stad om burgemeester te worden', verklaart hij het grote aantal sollicitanten. 'Er zijn WUR en Marin, allebei wereldwijd bekend, de cultuurhistorie, de aandacht voor vrijheid en 4 en 5 mei.' De commissaris van de Koning maakte een voorselectie uit de kandidaten, daarna volgden mooie gesprekken met hem en met de

gemeenteraad. Ze leidden uiteindelijk tot de voordracht door de gemeenteraad, die door de minister van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties werd overgenomen. De installatie vond plaats op 18 juni 2021.

Vermeulen maakte kennis met Wageningen dankzij zijn toenmalige relatie met een vrouw in Arnhem. Als burgemeester leerde hij de stad pas echt goed kennen via de leden van de gemeenteraad. 'Ik vroeg de raad mij met bijzondere plekken en mensen en bijeenkomsten kennis te laten maken. Wageningen was meteen een warm bad', herinnert hij zich. 'Toen ik geïnstalleerd werd was het letterlijk een heel warme dag in juni, maar het was ook bijzonder dat de raad voor het eerst bij elkaar kwam sinds de coronamaatregelen.' Er volgden een paar maanden van intensieve kennismaking, nu ook als inwoner van de stad. Daar hoorde voor Vermeulen een abonnement op Oud Wageningen bij, net zoals hij dat in Boskoop had op het tijdschrift van de plaatselijke historische vereniging. 'Ik had toen juist het boek Wageningse Landschappen in ontvangst genomen. Er is die mooie omgeving met de uiterwaarden, maar eigenlijk heeft Wageningen alles. Het heeft een dorps karakter en een heel internationale uitstraling. Er is cultuurhistorie', Vermeulen zwaait met een armgebaar naar zijn raam. 'Ik kijk uit op de prachtig gerestaureerde kerk en de wederopbouwarchitectuur van de Delftse School. Er zijn restau-

rants, terrasjes, een theater en een bioscoop. Er is reuring door de studenten. De burgemeester van Parijs, Anne Hidalgo, wil van haar stad een 15-minutenstad maken. Alles moet daar kleinschaliger worden. Alle belangrijke voorzieningen moeten binnen een kwartier bereikbaar zijn. Hier in Wageningen is alles binnen 10 minuten op de fiets bereikbaar.' Er klinkt trots door in zijn stem.

De wittebroodsweken van de nieuwe burgemeester eindigden abrupt toen in het najaar van 2021 weer een lockdown van kracht werd door de coronapandemie. 'Dat was lastig, het beperkte de contacten en ik moest de openbare orde handhaven.'

Floor Vermeulen werd geboren en groeide op in Boskoop en volgde het Coornhert Gymnasium in Gouda. 'Mijn moeder was onderwijzeres en actief voor de PSP, later voor D66. Mijn vader, die helaas jong is overleden, was boomkweker', vertelt hij desgevraagd. Met zijn ouders en zesenhalf jaar oudere zus werd aan de keukentafel over politiek gesproken en de NRC besproken. Zijn moeder nam hem al in 1994, tien jaar oud, mee naar de stembus. In 1999 werd Vermeulen als vijftienjarige lid van de VVD en maakte daarmee een andere keuze dan zijn moeder. 'Nee, niet van de JOVD', zegt hij op mijn vraag. De vader van een vriendje inspireerde hem hiertoe. Na een correspondentie met VVD-politicus Hans Dijkstal en een gesprek met hem op het Binnenhof, besloot Vermeulen actief te worden in de politiek. De weg daarheen was de studie Politicologie in Leiden. Zijn zus koos voor een academische carrière en is nu verbonden aan de universiteit van Edinburgh. In zijn studententijd was Vermeulen lid van de faculteitsraad Sociale Wetenschappen en lid van de Studenten Groepering Leiden. Na zijn afstuderen was hij achtereenvolgens lid van Provinciale Staten van Zuid-Holland, VVD-fractievoorzitter en vanaf 2015 lid van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland. Hij bekleedde verschillende bestuursfuncties, onder andere bij het Longfonds en de cliëntenraad van het LUMC. Als burgemeester heeft Vermeulen ook nevenfuncties, zoals zijn lidmaatschap van Mayors for Peace en het Algemeen Bestuur van de Euregio Rijn-Waal, een Nederlands-Duits samenwerkingsverband, en Recentelijk bekleedt hij ook het voorzitterschap van het Algemeen en het Dagelijks Bestuur van Omgevingsdienst de Vallei.

De nabijheid voor de inwoners, bovenaan het wensenlijstje van de gemeenteraad, wordt door Vermeulen waargemaakt. Veel Wageningers zullen al met hem hebben kennisgemaakt op een van de vele bijeenkomsten waar hij aanwezig was. En ook met hem in gesprek zijn geraakt, want hij is een toegankelijke burgemeester gebleken. Dankzij de krant *Stad Wageningen* is zichtbaar dat hij volle

werkweken heeft. Een greep uit het archief van de krant toont de burgemeester, al dan niet met ambtsketen, bij het uitreiken van een lintje aan een vrijwilliger die benoemd wordt tot lid in de Orde van Oranje-Nassau, het uitreiken van het Wagenings Erezilver aan een inwonster vanwege grote verdiensten voor de stad, het bezoeken van de oudste inwonster op haar verjaardag, op het voetbalveld, bij boekpresentaties, de kranslegging bij het monument op 4 mei, bij het ontsteken van het vrijheidsvuur op 5 mei en bij het huldigen van Olympisch kampioene Annemiek van Vleuten. 'Deze kant is feestelijk', benoemt Vermeulen zijn representatieve werkzaamheden. 'Maar wat mij het meest geraakt heeft het afgelopen jaar is de minder zichtbare kant: de betrokkenheid van Wageningers, de vele initiatieven van vrijwilligers, de mensen die gevluchte Oekraïners in huis namen. Er zijn natuurlijk ook momenten dat het minder gaat, daarbij kan je een rol spelen als burgemeester. Als mensen hun huis uit moeten vluchten na een brand. Na een overlijden kun je de familie soms troost bieden. Natuurlijk als mensen daar behoefte aan hebben', haast hij zich te zeggen.

'Geen pauzeknop in de 10-minutenstad'

'Maar hier in huis gebeurt ook veel', vervolgt hij zijn terublik, 'zoals het raadswork met een nieuw college. Om een goede basis te leggen voor de samenwerking hebben raad en college twee dagen met elkaar doorgebracht, inclusief overnachting', vertelt Vermeulen. 'En stelden we met elkaar onze prioriteiten vast: woningbouw, de energietransitie, de leefbaarheid van de stad, de ontwikkeling van de Aula en het Vrijheidskwartier, de restauratie van de stadsgracht. Hoe houden we Wageningen die prettige stad om in te wonen, waarin mensen elkaar kunnen kennen, die internationaal is en tolerant zonder daarbij op de pauzeknop te drukken en alles te houden zoals het is. Je wordt bovendien wel door de wereld ingehaald. Oorlog aan de rand van Europa, wie had dat kunnen denken? Laten we zorgvuldig letten op de cultuurhistorie die er is, en die bewaren. Maar wel doorgaan met de plannen die op ons prioriteitenlijstje staan. Daarnaast ben ik ook bezig de blik meer naar buiten te richten, hoe kan ik zorgen voor de promotie van Wageningen in Den Haag, Arnhem en Brussel. Wageningen staat voor vrijheid en democratie, voedsel, water, klimaat. Allemaal belangrijke zaken die nu spelen en waar veel kennis over in huis is. Laten we die met elkaar verzilveren. En mensen uitnodigen hier te komen kijken.'

Tussen 1847 en 1857 werden in de stad Groningen drie broers geboren die het ver zouden schoppen. Zij waren de drie kinderen van onderwijzer Pieter Bos en Geessien Ritzema. De oudste, Pieter Roelf Bos, was grondlegger en naamgever van de nog steeds veelgebruikte Bosatlas. De middelste zoon was Jan Ritzema Bos, hoogleraar in Wageningen en een internationaal vermaarde onderzoeker op het gebied van plantenziekten. De jongste broer, Hemmo Bos, was eveneens wetenschappelijk medewerker aan de Landbouwschool in Wageningen. Alle drie vergaarden ze nationale of zelfs internationale roem. Naar Jan is een belangrijke weg in Wageningen genoemd. Een drieluik over deze opmerkelijke broers.

De briljante broers Pieter Roelf, Jan Ritzema en Hemmo Bos

Door Bob Kernkamp

Vader Pieter Pieters Bos werd in 1812 geboren als jongste van negen kinderen van een broodbakker in Noordbroek. Hij werd onderwijzer en klom op tot hoofdonderwijzer aan het instituut voor doofstommen in de stad Groningen. In 1846 trouwde hij daar met de 11 jaar jongere Geessien Jans Ritzema, dochter van landbouwer Jan Jans Ritzema. Pieter en Geessien kenden de waarde van een goede opvoeding en lieten hun zoons doorleren. De oudste ging, net als zijn vader, naar de kweekschool, terwijl de andere twee de HBS bezochten (die nog niet bestond toen hun oudere broer 12 was), aan de Groninger universiteit studeerden en daar beiden promoveerden.

Pieter Roelf Bos (1847-1902)

De oudste zoon, Pieter Roelf, werd in 1847 in Groningen geboren. Hij volgde er de kweekschool, waar hij de akten Nederlands en aardrijkskunde behaalde. Hij begon zijn arbeidzaam leven als onderwijzer, maar in 1872 werd hij leraar aardrijkskunde aan de HBS in Warffum en drie jaar later in Groningen. Aan beide instellingen gaf ook zijn jon-

gere broer Jan les. Aardrijkskunde was destijds een nieuw vak, waarvoor weinig leermiddelen bestonden. In 1875 publiceerde Bos zijn *Leerboek der Aardrijkskunde*. Twee jaar later verscheen, op verzoek van uitgever Wolters, de eerste *Schoolatlas* van zijn hand. Die was een groot succes. Het uitgangspunt van Pieter was dat een kaart zo leeg mogelijk moest zijn om overzichtelijk te blijven. Dat maakte zijn atlas zeer geschikt voor het onderwijs, en sindsdien is de term *Bosatlas* in Nederland dan ook een begrip: in maart dit jaar verscheen de 56e uitgave. Behalve zijn atlassen maakte Pieter ook schoolplaten. In 1891 werd hij bestuurslid van het Groningse Natuurkundig Genootschap. Daar zorgde hij voor de oprichting van een 'Centraal bureau voor kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken', waar hij voorzitter van werd en waarvan ook zijn zoon Pieter Gerrit in 1905 actief lid werd.

Pieter trouwde in 1876 met Lamina Maria Rijkens, net als hij kind van een hoofdonderwijzer. Zij hadden een dochter, die op haar twaalfde verjaardag overleed, en twee zoons, waarvan de oudste, Mr. Dr. Pieter Gerrit Bos (1877-1913), een bekende archivaris en Gronings historicus werd, en de jongste, Dr. Jan Rudolf Bos (1886-1954), arts in Den Haag.

Prof. Dr. Jan Ritzema Bos (1850-1928)

De bekendste broer was Jan. Hij werd in 1850 geboren en was met achternaam en al vernoemd naar zijn opa van moeders kant, Jan Ritzema. Officieel was 'Ritzema' dan ook een voornaam, maar Jan gebruikte hem al snel als achternaam en ging als meneer Ritzema Bos door het leven. Jan moet behoorlijk briljant zijn geweest. In 1868 werd hij ingeschreven aan de Groningse universiteit, waar hij in 1874, op zijn vierentwintigste, bij professor Salverda promoveerde op het proefschrift *Bijdrage tot de kennis van de crustacea hedriophthalmata van Nederland en zijne kusten*. Crustacea hedriophthalmata is de wetenschappelijke (Latijnse) naam voor schaaldieren 'met zittende ogen' oftewel zonder oogstelen.

Portret van Pieter Roelf Bos door de Groninger fotograaf J.F. Blöte, 1898 (Groninger Archieven, id. NL-GnGRA_1454_123_1).

Jan werd als 19-jarige al aangesteld als leraar zoölogie aan de landhuishoudkundige school te Groningen; hij was toen net één jaar student. In 1870 werd hij leraar aan de Landbouwschool aldaar en een paar maanden later, februari 1871, ook aan de Landbouwschool te Warffum. Die school kan worden gezien als de voorganger van de Landbouwschool in Wageningen. Jan gaf in Warffum les in kruid-, dier- en natuurkunde. Bovendien was hij leraar aan de HBS-en in Warffum en Groningen. In Warffum begon Jan met de studie naar plantenziekten en schadelijke organismen. Hij moet al met al een zeer druk bezette student zijn geweest. In 1873 werd hij aangesteld als docent aan de HBS met voortgezet landbouwonderwijs in Wageningen, 'op eene jaarwedde van f 1800,-', en in juli 1876 werd hij benoemd tot leraar aan de vers opgerichte Landbouwschool. De vestiging van die school in Wageningen was mede te danken aan Jans promotor Salverda, naar wie later het Salverdaplein is genoemd. In 1875 richtte Jan samen met Dr. Otto Pitsch een commissie op ter bestrijding van meikevers in Wageningen. Voorzitter was baron De Constant Rebecque, en behalve Bos en Pitsch waren bekende Wageningers als De Voogt, Van Rijn en Vreede lid. Ook was hij in 1876 een der oprichters van het Natuurwetenschappelijk Gezelschap alias Natuurkundig Genootschap in Wageningen. Daarnaast was hij lid van het Nut, waar hij volgens de *Wageningse Courant* in 1875 sprak over 'bombast, zoowel op het gebied der wetenschap als van den dichtkunst'. In 1877 schreef hij in die krant een stuk over de processierups, blijkbaar ook toen al een bedreiging voor de Gelderse eikenbossen.

In zijn eerste Wageningse jaren trad Jan op als 'wandelleraar', een soort ambulante landbouw-instructeur, zoals die destijds vooral in Duitsland actief waren. Hij ging met de stoomtram naar Arnhem, liep in een week over de Veluwe naar

Harderwijk en keerde met trein en tram terug naar Wageningen. In die week overnachtte hij bij boeren, vroeg onderweg links en rechts naar hun teeltproblemen en gaf advies.

In 1881 trouwde Jan met Christina Geertruida le Cavelier, dochter van een Rhenense koopman. Haar moeder kwam uit de familie Recter, verwant aan de Wageningse architecten Goossen en Wessels. Jan en Christina woonden eerst in Oud Wageningen (de wijk buiten de Bergpoort), vervolgens in de Vijzelstraat, waar in 1888 hun enige kind, een zoon, werd geboren, en daarna weer in Oud Wageningen. Dat zal aan de Rijkssstraatweg zijn geweest, waar in 1891 voor hen een huis werd verbouwd.

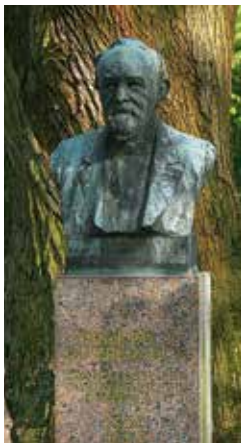
Door zijn kennis van dieren die plantenziekten veroorzaakten, werd Jan al snel een vraagbaak voor boeren en tuinders, die hem van overal dode insecten en dergelijke ter bestudering toestuurd. Hij publiceerde artikelen en gaf lezingen. Zo nam hij in 1875 in de *Landbouwcourant* stelling tegen een middel tegen wormziekte bij schapen dat de rijksveearts M. Verdenius verkocht. Het middel bestond volgens Jan Ritzema Bos en zijn collega Dr. J.J. van Renesse uit louter water met wat carbolzuur. Het werd verkocht in flesjes van 1,25 gulden, terwijl er voor ongeveer 15 cent carbolzuur in zat. Uit de manier waarop Jan schreef, is op te maken dat hij veel origineel (soms baanbrekend) onderzoek deed, daaruit zorgvuldig conclusies trok en bovendien bereid was, zo nodig, ongelijk te bekennen. In 1891 was Jan samen met Hugo de Vries oprichter van de Nederlandsche Phytopathologische [plantenziektenkundige] Vereeniging, waarvan hij tot zijn dood voorzitter was. Een van de doelstellingen was het zo veel mogelijk kosteloos inlichtingen verstrekken over plantenziekten aan Nederlandse plantentelers. In de periode 1891-1894 verstreekte Jan gemiddeld 275 inlichtingen per jaar. Omdat

Linksboven: Portret van Jan Ritzema Bos door de Wageningse fotograaf Dirk Ramaer, ca. 1880.
Historische Verzameling Facilitair Bedrijf WUR.

Rechtsboven: Portret van Jan Ritzema Bos in zijn laboratorium, door Wilhelmina Carbin-Gips, olieverf op doek, 1920.
Historische Verzameling Facilitair Bedrijf WUR.

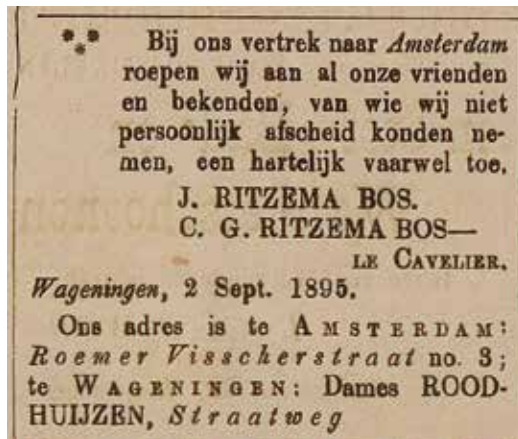

Karikatuur van Jan Ritzema Bos met vliedernet, rond 1900 gemaakt door cartoonist en politiek tekenaar Louis Raemaekers (1869-1956).

Linksboven: Het borstbeeld van Jan Ritzema Bos in De Dreijen is vervaardigd door de Wageningse beeldhouwer August Falise. Foto Carleen van den Anker.

Rechtsboven: Door middel van een advertentie in de Wageningse Courant van 4 september 1895 wordt het vertrek naar Amsterdam aangekondigd.

veel plantenziekten door dieren werden veroorzaakt, bleef hij ook actief in de dierkunde. Hij publiceerde het tweedelige boek *Landbouwdierkunde* en schreef samen met zijn broer Hemmo *Leerboek der Dierkunde*, dat vele drukken beleefde.

In 1894 werd Jan benoemd tot directeur van het plantenziektenkundige laboratorium Willie Commelin Scholten in Amsterdam en het jaar daarna werd hij tevens benoemd tot buitengewoon hoogleraar plantenziekten aan de Universiteit van Amsterdam. Om dat te vieren, brachten leerlingen van de RLS hem op 12 juni 1895 een serenade, waarna hij hun een gezellig samenzijn in Junushoff aanbood. Daarop werd hij, samen met zijn vrouw en de inspecteur van het middelbaar onderwijs, in een koets geplaatst die door de leerlingen naar Junushoff werd getrokken. Ook schonken Jan en zijn vrouw de bewoners van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis een gebraden ham. Ze wisten toen wel hoe je iets moest vieren.

In september 1895 verhuisde Jan met zijn gezin naar de hoofdstad. Dat hield niet in dat hij voor Wageningen was verloren: hij bleef lesgeven aan de Landbouwschool en was lid van examencommissies. Ook bleef hij vanuit Amsterdam gewoon vragen van landbouwers en anderen beantwoorden. In 1899, op de 25e verjaardag van zijn promotie en iets meer dan twee maanden na zijn dertigjarig jubileum bij het landbouwonderwijs en -onderzoek, werd hij benoemd tot ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw. In 1906 werd Jan benoemd tot docent aan de toen ingestelde Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool in Wageningen, waarbij hij de titel professor mocht behouden. Dus verhuisde Jan, met vrouw en kind én de door hem opgerichte Phytopathologische Dienst, van Amsterdam terug naar Wageningen. Het overige personeel van de dienst bestond uit een assistent, een amanuensis-conciërge, een arbeider en een werkvrouw. Dat weerhield Jan er niet van om in het eerste jaar in Wageningen 1540 schriftelijke adviezen uit te brengen: dat zijn er

bijna 30 per week. In 1918 werd Jan in Wageningen tot gewoon hoogleraar benoemd. Per 1 juli 1919 trad hij terug als directeur van de Phytopathologische Dienst, maar hij bleef er wel wetenschappelijk adviseur, en hij bleef op privétitel gewoon informatie en advies geven aan wie het maar wilde. In 1920, hij was inmiddels 70, moest hij wel met pensioen. Dat gebeurde met een uitgebreide hulde op 24 augustus 1920 in Arnhem, waarbij Prins Hendrik aanwezig was en men Jan een geschilderd portret aanbood, gemaakt door Wilhelmina Carbin-Gips. Het gezin werd overigens wel vriendelijk verzocht de dienstwoning te ontruimen, die vervolgens bij gebrek aan een opvolger, vier jaar leeg bleef staan.

Jan Ritzema Bos overleed op 7 april 1928 in zijn huis aan de Gen. Foulkesweg. Zijn weduwe verhuisde in 1929 naar Den Haag, waar zij zeven jaar later overleed. Het familiegraf Ritzema Bos is te vinden op de Leeuwerenk.

Nog geen maand na Jans overlijden stelden B&W van Wageningen voor om de toen net ontworpen weg tussen de huidige Stadsbrink en de Rijksstraatweg 'Prof. Ritzema Bosweg' te noemen. Vijf van de dertien aanwezige raadsleden vonden dat dat 'Prof.' er wel af kon, maar ondanks die wanclank werd conform voorstel besloten. In de jaren 70 is het predikaat 'Prof.' alsnog vervallen, toen dat bij allerlei straten in Wageningen gebeurde. Eind 1929 werd een bronzen borstbeeld onthuld in de tuin van de Phytopathologische Dienst (nu arboretum De Dreijen), in aanwezigheid van weduwe en zoon. Volgens een bericht in de *Wageningse Courant* van 17 december 1924 zou dat beeld dat jaar al zijn onthuld ter gelegenheid van Jans promotie 50 jaar eerder, maar kennelijk is dat niet gebeurd.

De naam Ritzema Bos is door consequent gebruik door de familie de familienaam geworden. Officieel bleef die echter gewoon Bos. Jans enige kind, Pieter Jan Ritzema (1888-1947), die hoofdcommies bij het Ministerie van Landbouw was, voerde ook de achternaam Ritzema Bos, maar volgens zijn geboorteakte was Ritzema zijn derde voornaam. Pas in 1948 vroeg diens enige kind, Jan Herman Ritzema (1921-1997) officieel toestemming om de geslachtsnaam Bos te wijzigen in Ritzema Bos. Hij was predikant en verkreeg in de jaren 50 landelijke bekendheid als voorvechter voor Papoea's en Zuid-Molukkers. Hij was getrouwd, maar had geen kinderen, zodat de naam Ritzema Bos met zijn dood in 1997 is uitgestorven.

Dr. Hemmo Bos (1857-1933)

De jongste van het drietal, Hemmo, genoemd naar zijn ongetrouwde oom Hemmo Pieters Bos (1805-1879), werd in 1857 geboren. In 1874 ging hij in Groningen wis- en natuurkunde studeren.

Hemmo werd in 1877, dus een jaar na zijn broer Jan, leraar aan de HBS en de Rijks Landbouwschool te Wageningen. Hij was werkzaam aan het Rijksproefstation voor Zaadcontrole, waar hij tot 1929 hoofd was van de afdeling Cultuurcontrole, en vervolgens tot 1932 adviseur bleef. In 1885 promoveerde Hemmo in Groningen op het proefschrift *Bijdrage tot de kennis van den lichaamsbouw der roode boschmier (Formica Rufa L.)* en in datzelfde jaar trouwde hij met Derkje van Ankum uit Olst. Het huwelijk bleef kinderloos.

Hemmo Bos was oprichter van de Nederlandsche Phaenologische Vereeniging, waarvan hij later erevoorzitter werd. Fenologie is kortgezegd de studie van de seizoenen. In 1931 richtte hij het internationale tijdschrift *Acta Phaenologica* op. Hij publiceerde o.a. *Het leven der dieren* (1889), het driedelige *Tuinbouwplantkunde* (1919-1920), en samen met zijn broer Jan het al genoemde *Leerboek der dierkunde*. In Wageningen is hij nog steeds bekend als de auteur van de *Natuurhistorische Wandelkaart* uit 1891, een kaart van Wageningen met de vindplaatsen van allerlei planten en dieren in het gebied. De kaart, die bedoeld was voor het middelbaar onderwijs, is nog altijd van historisch belang. Hij werd in 1934 en 2004 herdrukt. In 1905 maakte Hemmo ook een kaart voor de Gids van Wageningen die de VVV dat jaar uitgaf.

Bij zijn overlijden werd Hemmo Bos omschreven als 'de wegbereider voor de wetenschappelijke controle op de rasechtheid van zaden vóór de uitzaai'. Hij probeerde de kloof tussen wetenschappelijk onderzoek en de praktijk op het land, tussen wetenschapper en landbouwer, te dichten. Hij was lid van het hoofdbestuur van de Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde en werd in 1929 bij zijn pensioen benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

In het Wageningse maatschappelijke leven was Hemmo vooral muzikaal actief, met name waar het zang betrof. Hij was jarenlang secretaris van de zangvereniging Cecilia. Bij het tienjarig bestaan van de Landbouwschool was hij een van de twee secretarissen van de feestcommissie, en bij het feestmaal bracht hij zelf een lied ten gehore. Ook in 1898 trad Hemmo als zanger op, tijdens een concert. In de *Wageningsche Courant* schreef hij tussen 1894 en 1903 in 'vereenvoudigde spelling' recensies van muziekuitvoeringen in Wageningen. Ook schreef hij voor de krant uitgebreide artikelen over zangstukken van bekende componisten die in Wageningen zouden worden uitgevoerd zoals het Requiem van Mozart en Bachs Mattheus Passie. In

Portret van Hemmo Bos aan zijn bureau, fotograaf en datum onbekend. Historische Verzameling Facilitair Bedrijf WUR.

1901 schreef Hemmo een gedicht dat door de Wageningse componist Cornelis de Wolff (1865-1909) op muziek werd gezet en dat werd uitgevoerd bij de opening van het sanatorium Oranje Nassau's Oord. De tekst is te vinden in de *Wageningsche Courant* van 6 november 1901. Verder was Hemmo 2e luitenant in de Wageningse schutterij. In 1896 was hij lid van de regelingscommissie van het twintigjarig bestaan van de Landbouwschool. In 1901 was hij medeoprichter en voorzitter van de afdeling Wageningen van de Volksbond ter wering van drankmisbruik. Verder was hij, net als zijn broer Jan, medeoprichter, maar ook voorzitter van de afdeling Wageningen van de Nederlandse Maatschappij van Tuinbouw en Plantkunde en 24 jaar lang secretaris van het Natuurwetenschappelijk Gezelschap (mede opgericht door broer Jan), waarvan hij in 1916 erelid werd. Hemmo's vrouw Derkje was actief in het bestuur van de Nuts Bewaarschool en het liefdadig genootschap Dorcas. De conclusie is dat Hemmo meer in de Wageningse samenleving stond dan zijn oudere broer Jan, die zijn tijd waarschijnlijk volledig wijdde aan de wetenschap – en bovendien tussen 1895 en 1906 niet in Wageningen woonde. Hemmo en zijn vrouw woonden in Wageningen in de Boterstraat en de Parkstraat, en vanaf 1894 aan het Bowlespark, op nummer 25. Hij overleed in 1933 aan de Hinkeloordseweg 11 en werd in Velsen gecremeerd. Zijn bibliotheek werd in 1935 geveild. De weduwe Bos verliet Wageningen en overleed in 1957 in Den Haag.

Gedreven mensen

Alle drie de broers bleven gewone mensen die voor iedereen zeer benaderbaar waren voor vragen, gedreven onderzoekers bleven en uitstekende leraren waren. Misschien kenmerkend voor alle drie is wat Jan bij zijn pensioen in 1920 zei: 'indien ik iets kon zijn voor de wetenschap en de landbouwende bevolking, dan is dit niet mijn verdienste. Ik gebruikte slechts de eigenschappen die mij gegeven waren'.

Bronnen

Bevolkingsregister en akten
burg. stand Wageningen
Wageningsche Courant
Wikipedia
wiewaswie.nl

Gezicht op Wageningen

Door Saskia Werner

Saskia Werner is kunsthistorica en werkzaam bij museum De Casteelse Poort. Zij schrijft voor dit blad een serie beschouwingen over Wageningen in de schilder- en prentkunst.

Omstreeks mei van dit jaar kreeg een schilderij van Abraham Johannes Couwenberg stilletjes een andere titel. Het werk, dat tot de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam behoort, had de titel 'Heuvelandschap bij Wageningen'. Het bleek echter geen Wageningse landschap te zijn, maar een landschap bij Nijmegen. Dit ontdekte musicus Cor van Wageningen tijdens zijn zoektocht naar oude afbeeldingen van de omgeving van Beek-Ubbergen. Hij meldde zijn bevindingen bij het Rijksmuseum en de titel werd gewijzigd in 'Gezicht op de Ooijpolder gezien vanaf de Belvédère te Nijmegen'.

Gelukkig is er geen twijfel over de locatie van het schilderij 'Gezicht op Wageningen'. De bergrand met het uitzicht op de uiterwaarden en de stad zijn herkenbare Wageningse beelden. Te zien zijn het Bergpad, de molen de Eendracht, de torenspits van de Grote Kerk, de Rosendaalse huizen, de Veerweg en de Grebbeberg.

In het Gelders Archief bevinden zich twee tekeningen die voorstudies lijken te zijn voor dit schilderij. Beide tonen het gezicht op Wageningen vanaf hetzelfde oostelijke standpunt, waarbij opvalt dat bij de ene tekening de menselijke figuren, paard en wagen en de korenschoven ontbreken, die zo aardig in detail zijn weergegeven op het tweede werk. Een derde variant, waarin geen huifwagen, geen paal bij het bankje en geen omgezaagde boomstammen voorkomen, wordt weergegeven op het schilderij 'Gezicht op Wageningen'. Slechts de twee figuren op het pad en in de verte het groepje mensen die op het land werken, zijn gebleven. De korenschoven op het veld zijn flink in aantal verminderd. Opvallend is dat dit werk olieverf op papier is, dat weer op een paneel is geplakt. Een werkwijze die niet ongebruikelijk was in de negentiende eeuw. De werken verschillen in afmeting en

komen dus niet uit eenzelfde schetsboek of papiervoorraad. Alle drie worden gedateerd tussen ongeveer 1826 en 1844, Couwenbergs hele volwassen leven dus.

Naast de twee genoemde tekeningen zijn er in het Gelders Archief nog twee tekeningen:

'Riviergezicht op de Grebbeberg vanaf de Wageningse berg bij Wageningen' en 'Gezicht op Wageningse berg vanaf de Grebbeberg.' Bij het beschouwen van deze twee tekeningen ontstaat verwarring. Op de ene is de Grebbeberg te zien vanaf de Wageningse Berg en op de andere juist het tegenovergestelde. Op beide tekeningen is echter eenzelfde berg afgebeeld, namelijk een, die links een steile zijde heeft en naar rechts verdergaat.

Dit betekent dat de berg die in de verte te zien is alleen de Grebbeberg kan zijn, want deze toont zich zo vanaf de Wageningse kant. Maar er is een kerk zichtbaar onder aan de voet van de berg en dat is niet de situatie bij de Grebbeberg. Na het vergelijken van tekeningen uit het boek 'Brede rivieren langs hoge hellingen' concludeer ik voorzichtig dat beide tekeningen de Wageningse Berg vanuit het oosten laten zien, vanaf de Noordberg, en dat het Renkum is aan de voet van de berg.

Couwenbergs werk en leven

Abraham Johannes Couwenberg werd in 1806 in Delft geboren en woonde vanaf 1821 in Den Haag. Daar debuteerde hij op vijftienjarige leeftijd op de Tentoonstelling van Levende Meesters. Zijn opleiding kreeg hij van de landschapsschilder Anthony Jacobus Offermans (1796-1872). Hij was lid van de Tekenacademie in Den Haag en in 1827 ontving hij de Ereprijs voor een tekening. In 1834 vestigde hij zich met zijn vrouw en gezin in Arnhem om als hoofdonderwijzer les te gaan geven aan de Haagse Kunstoefening, de voorloper van de huidige ArteZ. In 1837 werd hij lid van de Koninklijke Academie der Beeldende Kunsten in Amsterdam, een vervolgopleiding van de tekenacademies. Couwenberg wordt gerekend tot de romantische school, maar hij wordt ook ingedeeld bij de groep schilders van de Veluwezoom. In het kunstenaarslexicon van Johannes Immerzeel Jr. (1776-1841) 'De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van het begin der 15de eeuw tot heden' wordt hij in het eerste deel vermeld. De gegevens verkreeg Immerzeel via een vragenformulier dat hij naar de kunstenaars stuurde. Behalve naar naam, geboortjaar en geboorteplaats vroeg Immerzeel naar reizen, leraren en leerlingen. Couwenberg zette achter de meeste vragen een forse streep. Hij vermeldde niet van wie hij les had gekregen en gaf geen namen van zijn eigen leerlingen. Zijn jongere broer Henricus

Abraham Johannes Couwenberg Jzn (1806-1844)
'Gezicht op Wageningen'
Olieverf, papier,
paneel: 38 x 44,5 cm
Collectie Museum Arnhem
fotografie Marc Pluim
(Afbeelding GM 7803 Studio Marc Pluim)

Wilhelmus Couwenberg (1814-1845) vulde ook een vragenformulier in en was veel informatiever. Zo weten wij dat hij les van zijn oudere broer gekregen heeft.

De twee broers hebben samengewerkt aan een kunstplatenboek met gravures van Arnhem en omgeving: 'Tafereelen uit de Omstreeken der Stad Arnhem'. Het kreeg in het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen* van jaargang 1837 een goede recensie, waarin de gravures, die gemaakt waren naar voorbeelden van Abraham Johannes, zeer werden geprezen.

Zoals zo veel kunstenaars uit zijn tijd deed A.J. Couwenberg mee aan de Tentoonstellingen voor Levende Meesters. Deze tentoonstellingen waren een idee van koning Lodewijk Napoleon (1778-1846) en werden vanaf 1808 jaarlijks afwisselend in Amsterdam en Den Haag gehouden. Later volgden ook andere steden. Deze tentoonstellingen, die een maand duurden, waren zeer succesvol en werden goed bezocht door een breed publiek. Het toegangsbewijs moest betaald worden, maar er waren uren die gratis waren. Het aantal aanmeldingen van kunstenaars groeide snel en steeds meer werken werden te koop aangeboden. De tentoonstellingen stimuleerden niet alleen het verzamelen van eigentijdse kunst, maar zorgden ook voor meningsvorming over kunst. In 1810 zette Lodewijk Napoleon zichzelf af, maar de tentoonstellingen bleven georganiseerd worden tot 1917. Couwenberg deed regelmatig mee met verschillende werken, die hij vrijwel altijd te koop aanbood.

Couwenberg wordt vooral beschouwd als een schilder die werkte in Arnhem en Oosterbeek en omgeving. De tekeningen in het Gelders Archief zijn talrijk en laten vele bostaferelen en verscholen boerderijtjes zien, die zonder meer ook in de buurt van Wageningen gemaakt zouden kunnen zijn. Het is dan ook zeker dat zijn werkgebied zich uitstreekte tot en met Wageningen.

Wageningen met de Grebbeberg, penseel in grijs en bruin gewassen, 37 x 20,6 cm. Gelders Archief, GA 1551-2491.

Gezicht op Wageningen met de Grebbeberg, penseel in grijs gewassen en zwart krijt, 21,4 x 32,7 cm. Gelders Archief, GA 1551-2494.

Riviergezicht op de Grebbeberg vanaf de Wageningseberg bij Wageningen, penseel in grijs en bruin gewassen, zwart krijt, 41,3 x 54,7 cm. Gelders Archief, GA 1551-150.

Gezicht op Wageningse berg vanaf Grebbeberg, pen en penseel in grijs en bruin gewassen en wat zwart krijt, 42,4 x 58 cm. Gelders Archief, GA 1551-149.

Exposities Landschap

Zowel in museum De Casteelse Poort als in de Bibliotheek van de WUR zijn interessante exposities over landschappen te bezoeken (zie Agenda, pag. 28). In het museum krijgt de verbeelding van vier landschappen rondom Wageningen (Berg en bos, Binnenveld, Eng, Uiterwaarden) ruim aandacht, maar worden ook de wetenschap, de politiek en zelfs de strijd om het landschap belicht. De WUR-expositie laat zien hoe honderden landschapsplannen van vlak na de oorlog ('de collectie Staatsbosbeheer') diverse specifieke Nederlandse landschappen hebben gevormd. CvdA

Obelisk Lausanne is er nog

In het kader van het recent gepubliceerde boek over de Westberg is onderzoek gedaan naar het aldaar gelegen graf van de familie De Constant Rebecque. U kent de locatie binnen de twee hekken met o.a. de grafkelder, de obelisk en de twee stenen banken wel. Tijdens dat onderzoek bleek dat op het graf in Lausanne (Zwitserland) waar Thierry Juste de Constant Rebecque in 1867 begraven is, reeds een obelisk was geplaatst die waarschijnlijk als voorbeeld heeft gediend voor de Wageningse zuil uit 1894. Bij navraag lieten de Zwitserse autoriteiten destijds weten dat het graf in 1997 was geruimd. Zij hadden echter waarschijnlijk alleen hun administratie en archieven geraadpleegd en waren niet ter plekke gaan kijken. Want wat blijkt uit een onlangs door de auteurs van het Westbergboek ontvangen schrijven uit Lausanne? De obelisk is er nog! Het hele familiegraf op de begraafplaats Bois-de-Vaux is weliswaar geruimd toen niemand de grafrechten meer wilde betalen, maar de obelisk met de begeleidende taxusbomen is blijven staan. Er zijn geen aanwijzingen gevonden voor de reden daarvoor, bijvoorbeeld het behouden van erfgoed. Misschien was de zuil gewoon te zwaar? CvdA

Het verhaal van Gelderland

Onlangs verscheen het vierdelige *Het verhaal van Gelderland*, waarin alle belangrijke thema's uit de rijke geschiedenis van Gelderland chronologisch worden behandeld. De mysterieuze grafheuvels op de Veluwe, de ordelijke Romeinse legerkampen, de machtige herto-

gen van Gelre, maar ook de mislukte Slag om Arnhem. Elk boek bestrijkt een eigen tijdvak en is rijk geïllustreerd met honderden afbeeldingen, waaronder tientallen nieuwe kaarten en tekeningen. Deskundig en toegankelijk schetsen de vele auteurs het eigen karakter van de Gelderse geschiedenis. Een centrale rol is weggelegd voor het landschap: de hoge en droge zandgebieden van de Veluwe, de vruchtbare en deels woeste gronden van de Achterhoek en de grote rivieren die van Gelderland een permanente doorvoerregio maakten. Die rivieren verdeelden de huidige provincie bovendien in vier (later drie) bestuurlijke kwartieren, een indeling die nu, 1000 jaar later, nog steeds voelbaar is. CvdA

Kleurgebruik Casteelse Poort

Recent is in twee zalen van museum De Casteelse Poort het vroegere kleurgebruik onderzocht. Aanleiding is het herinrichtingsplan voor de historische presentatie van Wageningen. Het gebouw kent een lange geschiedenis en diverse bewoners lieten hun sporen na. Door middel van zogenaamde 'kleurentrapjes', waarbij laag voor laag voorzichtig weggehaald wordt, werden de verschillende verflagen in de twee zalen zichtbaar. Uit het onderzoek blijkt dat er zeer sober is geschilderd. Het lijstwerk en het plafond in de J.J. de Goedezaal geven de meest bijzondere uitkomst. De drager van de eierschaallijst blijkt van hout te zijn. In het kleurentrapje is een omberkleur met verguldwerk aangetroffen. Daar is overheen geschilderd met respectievelijk een oliegedragen witte grondverf en een oliegedragen crèmekleurige verf. Daar is weer witte muurverf overheen gegaan. Het plafond laat een combinatie van grijs en crème zien. Waarschijnlijk is dit door de laatste particuliere bewoners opnieuw gestuukt en zijn toen ook voor de eierlijst nieuwe kleuren gebruikt. De status van het plafond in de Historiezaal is slecht, daar zal sowieso restauratie moeten plaatsvinden. In het plafondonament zijn weinig kleurlagen van historische waarde gevonden. De kleurentrap op de schouw en het ornament laten een zandkleur en donker vergrijsd olijfgroen zien. Met de kennis van dit kleurgebruik wordt het mogelijk om bij de nieuwe inrichting de oorspronkelijke kleuren terug te brengen. SW

Stralenshoff beschermd?

De naam Stralenshoff zegt misschien niet iedereen meteen iets. Huize Zorgvliet dan misschien? Of de Rietpol of 't Eyland? Al deze namen hebben betrekking op 'huis en erf Grebbedijk 2', dat aan de zuidoostkant van Wageningen tussen de gracht en de winterdijk in ligt. Het komt al voor op de kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1575. Recent deed Wageningen Monumentaal, vereniging voor stadsschoon, een aanvraag bij de gemeente om deze historische plek, op dit moment eigendom van de Woningstichting, een beschermde status te verlenen als gemeentelijk monument of beschermd stadsgezicht. Bij de komende dijkverzwaringsmaatregelen kan dan rekening worden gehouden met de historie van de plek en de eventuele aanwezigheid van archeologische resten. Meer informatie op wageningenmonumentaal.nl of in een artikel van Anton Zeven in Oud Wageningen 2007-1. CvdA

Sloop Haarweg 10

Het Laboratorium van de vakgroep Fysiologie der Dieren (later Fysiologie van Mens en Dier) aan de Haarweg wordt gesloopt ten behoeve van woningbouw. Al vanaf het vertrek van de universiteit naar de campus, in 2009, is het bewoond door buitenlandse studenten. Het gebouw bestaat uit een oorspronkelijk deel uit 1952-1954 en een aanbouw uit 1995/96. Het oudste bouwdeel is van de hand van rijksgebouwenarchitect F.E. Röntgen, die ook Landmeetkunde op de bergrand (1953) en het Scheikundegebouw op de Dreijen (1958) ontwierp. De vier in dit oudste deel aanwezige glas-in-loodramen vormen een samenhangend kunstwerk en zijn gemaakt door kunstenaar Thijs Sterk (1913-1982). Ze zijn in 1955 geplaatst boven de entree. Het zijn vier langwerpige ramen van 210 cm hoog en 100 cm breed, met voorstellingen van planten en menselijke figuren. Het kunstwerk kwam bij de sloop in gevaar en is, in samenwerking met Wageningen Monumentaal, door de gemeente aangekocht. Naar een nieuwe toepassing wordt nog gezocht. CvdA

Oude stortplaatsen, zand erover?

Tijdens een wandeling in de uiterwaarden van de Bovenste Polder richting de Wolfswaard viel mij een verhoging in het landschap op. Bovenop is hij vlak met weinig begroeiing en er loopt een duidelijk zichtbare greppel omheen. In mijn werkzame leven had ik onder meer van doen met afvalverwijdering en deze situatie deed mij denken aan een oude stortplaats. Als die is volgestort wordt hij afgevlakt, laagje grond erover, klaar is Kees. Navraag bij het gemeentelijk archief gaf snel duidelijkheid.

Door Dries Stortenbeek

Dries Stortenbeek is oud-milieu-inspecteur van het ministerie van VROM.

In de jaren 50 van de vorige eeuw bevond zich op het terrein van de voormalige steenfabriek de Koebongerd de gemeentelijke vuilstortplaats. Dan wellen vragen op: hoeveel oude stortplaatsen zijn er eigenlijk in Wageningen, hebben ze nog invloed op het milieu en let iemand daar nog op? Wederom naar het archief en daar bleek genoeg informatie voorhanden om die vragen voor een flink deel te beantwoorden. De informatie stamt uit de jaren 80 toen wettelijke regels gericht op de bescherming van de bodemkwaliteit zijn opgesteld. In de aanloop daarnaartoe is een landelijke inventarisatie gemaakt van vooral gesloten stortplaatsen, de 'Ginjaar-inventarisatie'. Kaart 1 en Tabel 1 tonen de Wageningse bijdrage daaraan.

De nummers 2, 3 en 10 in kaart en tabel zijn kleigaten (ook wel tichelgaten genoemd), gegraven door de toen in de uiterwaarden gelegen steenfabrieken. De overige zijn meer of minder diepe zandaf-

gravingen. Nummer 5 neemt een uitzonderingspositie in: hij is veruit de grootste, er is het langst doorgestort en hij is als enige voorzien van een waterondoorlatende eindafdekking.

Hinderwet

Eind jaren 70 traden wetten in werking die de verwijdering van afvalstoffen reguleerden. Zo kwamen er regels voor gescheiden inzameling van afval en welke stoffen al dan niet mochten worden gestort. Dat resulteerde in de bouw van composteerings- en verbrandingsinstallaties, het sluiten van vele kleine stortplaatsen en het inrichten van speciale locaties voor het verwerken van onbrandbare chemische afvalstoffen.

Tot de komst van de afvalstoffenwetten was er voor het stellen van regels aan het storten van afval slechts één milieuwet, de Hinderwet (1875). Die bevatte echter geen enkele wettelijke basis voor de bescherming van bodem en grondwater. Die tekortkoming is verholpen met de introductie van de zorgplicht in de Wet bodembescherming (1987): eenieder die handelingen op of in de bodem verricht, waaronder het toedienen van (afval)stoffen, dient maatregelen te treffen om verontreiniging van bodem en grondwater te voorkomen.

Locaties van oude stortplaatsen in Wageningen.

Ginjaar-inventarisatie 1980 (Nummer 7 toegevoegd door auteur)

Locaties van oude stortplaatsen in Wageningen.

Ginjaar-inventarisatie 1980 (Nummer 7 toegevoegd door auteur) * Peilbuizen aangetroffen. ** Later toegevoegd door de provincie

Nr.	Naam	Stortperiode	Vergunning	Karakterisering	Opmerkingen
1	De Eng	1925 – 1948	Onbekend	Enkele zandafgravingen	Divers afval, oorlogsvuil, afval van leerlooierijen
2	De Nude	1932 - 1949	GS 1937	Kleiputten	Divers afval
3	Koebongerd*	1949 - 1963	Min. Waterstaat 1932	Uiterwaard	Divers afval, afval steenfabriek
4	Buissteeg*	1956 - 1965	GS 1956	Zandafgraving	Divers afval
5	Mospad	1965 - 2001	Gemeente 1973/77	Zandafgraving	Divers afval
6	ONO*	1966 – 1974	Gemeente 1971	Zandafgraving	Divers afval door Gebr. Peelen
7	ONO* Kortenburg**	Ong. 1967 -?	Onbekend	Kuil op terrein ONO	Afval ONO (o.a. zagerij), olietank
8	Zoomweg. Aannemers de Leeuw en Roseboom	1966 - 1970	Onbekend	Zandafgraving	Bouw- en sloopafval, grond.
9	Tollenaar*	1945 – 1947; 1960 – 1980 (?)	Gemeente 1973	Zandafgraving	Bouw- en sloopafval, tuinafval
10	Bokkedijk*?	1962 – 1968	Wageningen (1962/63) en Renkum	Enkele kleiputten	Divers afval

Stortplaats De Keijenberg

Op 9 september 1965 werd de nieuwe vuilstort aan de Keijenbergseweg/Mospad geopend. De plek was al een tijd in gebruik voor zandwinning en het leek een goed idee om het gat dat daardoor ontstond op te vullen met Wagenings afval. Vanaf het begin werd hier 'divers afval' gestort (zie tabel 1), maar de vergunning van 1977 verbood het storten van composteerbaar, verbrandbaar en chemisch afval, alleen weinig milieubelastende stoffen mochten nog worden aangeboden. Anno 2022 is het terrein nog steeds eigendom van de firma Roseboom in Ede. In de jaren 2004-2013 is de voormalige vuilstort gemonitord op effecten voor het grondwater en is er een niet-waterdoorlatende folie aangebracht. Deze afdekking voorkomt dat regenwater schadelijke stoffen het grondwater in spoelt. Er wordt methaangas gewonnen en overwogen wordt om er een zonne-energie-installatie te bouwen.

Stortgas

Onder het motto 'twee vliegen in één klap' is NUON (nu Vattenfall) in 1992 begonnen met het winnen van stortgas. Dit ontstaat bij het anaerobe gistingproces dat optreedt bij de vertering van organisch materiaal. Stortgas bestaat voor 50 tot 65 % uit methaan en is goed brandbaar. Als het onverbrand vrijkomt tast het de ozonlaag aan en versterkt zo het broeikaseffect. Het is een tenminste dertig keer sterker broeikasgas dan de kooldioxide die ontstaat bij de verbranding. Daarom is het belangrijk dat dit gas niet zomaar vrijkomt. Via een hiertoe in de stortplaats aangelegd buizenstelsel wordt het gas opgevangen. Dat werd in eerste instantie gebruikt om met een gasmotor elektriciteit op te wekken voor het openbare net. Het richt zo geen schade aan én gaat niet ongebruikt verloren. De laatste jaren komt er te weinig gas vrij voor deze toepassing en wordt het afgefaald.

Zonnestroom

Begin 2014 gaven Roseboom en de Stichting Zonne-energie Wageningen gezamenlijk opdracht om te onderzoeken of een grootschalige zonnestroominstallatie op voormalig vuilstortplaats De Keijenberg in Wageningen technisch mogelijk en financieel rendabel was. Een eerste schatting van onderzoeksbureau QING gaf aan dat het terrein plaats kon bieden aan ruim 10.000 zonnepanelen. Dit paste in de ambities van de gemeente en ook van de firma Roseboom, die een leidende rol wilde spelen op het gebied van duurzame energie. Ook de provincie Gelderland droeg bij door middel van subsidie. Als het project zou slagen had men meteen een blauwdruk voor andere braakliggende terreinen en stortplaatsen.

Inmiddels zijn er een aantal zonneparken aangelegd of gepland in Wageningen (Afweg, Slagsteeg, Haarweg). Als het zonnepark Keijenberg er bijkomt, hoeven Wageningers zich geen zorgen te maken over piekbelasting. Daarvan is sprake als er op zonnige dagen zoveel stroom wordt opgewekt dat het elektriciteitsnet het niet aan kan. In 2019 is echter een tweede onderstation aangelegd op de Wageningen Campus, waardoor netbeheerder Liander voldoende capaciteit heeft op het netwerk. Een ander voordeel is dat dit veel dichterbij de Keijenberg ligt dan het eerste onderstation bij de Nude, waardoor de kosten van de aanleg van een ondergrondse kabel een stuk lager zijn.

In het jaarverslag 2020 van Roseboom wordt over Stortplaats De Keijenberg BV gemeld: 'er loopt een traject waarbij Roseboom een principeverzoek heeft ingediend bij de gemeente Wageningen om op de voormalige stortplaats De Keijenberg in Wageningen een groundbank en een zonnepark te realiseren. De gemeente heeft op 15 juli 2021 haar principebesluit kenbaar gemaakt; zij staat positief tegenover een verdere verkenning.'

Daarnaast is in die wet de plicht tot nazorg opgenomen: een gebruiker/eigenaar van een bodemverontreinigingslocatie dient onderzoek te verrichten naar de aard van de verontreiniging en van de mogelijke effecten op het milieu (bijv. vervuiling van het grondwater). Afhankelijk van de uitkomsten van zo'n onderzoek dienen saneringsmaatregelen (opruimen van vervuilde grond of het isoleren van een locatie) te worden getroffen. Ook beheersmaatregelen, zoals het monitoren van de grondwaterkwaliteit, vormen onderdeel van de nazorg.

Op basis van de Hinderwet was het niet mogelijk om schade, veroorzaakt door bodemverontreiniging, te verhalen op de veroorzaker. Om die reden droeg in eerste instantie het rijk de kosten voor de aanpak van oude bodemverontreinigingsgevallen; de uitvoering van onderzoeken en saneringen

geschiedden onder regie van de provincies en een aantal grote gemeenten.

De wettelijk verplichte onderzoeken van alle bekende oude stortplaatsen in Wageningen zijn rond het jaar 2000 afgerond. Voor geen enkele Wageningse stortplaats bleek directe sanering vereist. Ook het nemen van isoleringsmaatregelen (zoal het aanbrengen van een waterondoorlaatbare eindafdekking) werd niet nodig geacht.

In 2010 is door provincie en waterleidingbedrijf Vitens nog een extra onderzoek gedaan naar bodemverontreinigingslocaties in en rond het waterwingebied. Grondwateronderzoek bij de betrokken Wageningse stortplaatsen (zie kaart 2) werd – gezien de uitkomsten van eerdere onderzoeken – niet nodig geacht.

Nummer 5 is ook hier een uitzondering, het grond-

water wordt om het jaar onderzocht. Daarnaast is het dankzij de eindafdekking mogelijk zogenaamd stortgas af te voeren (zie kader).

De geologische situatie In het waterwingebied de Wageningse Berg is zodanig dat het grondwater, waaruit het drinkwater wordt bereid, vanuit het diep gelegen tweede watervoerend pakket wordt opgepompt. Dit pakket is door een slecht doorlaatbare laag gescheiden van het eerste watervoerend pakket. Vervuild water dat weglekt uit een stortplaats kan in het eerste watervoerend pakket terecht komen. De robuustheid van de slecht doorlaatbare laag tussen beide watervoerende pakketten bepaalt het risico dat vervuild grondwater uiteindelijk in het drinkwater belandt. De kans daarop is uitermate klein, de kwaliteit van het drinkwater wordt streng gecontroleerd alvorens het wordt gedistribueerd.

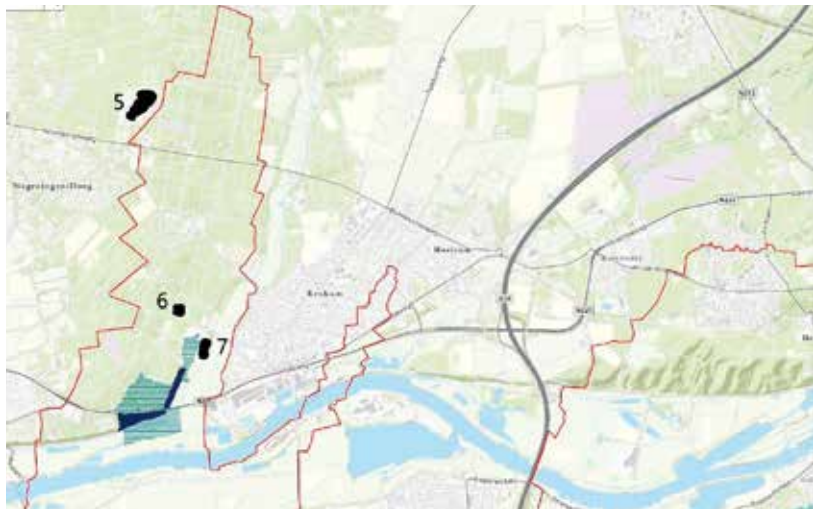
Milieuschade

Of er nu nog milieuschade wordt veroorzaakt door oude Wageningse stortplaatsen is lastig in te schatten. Op nummer 5 na zijn alle stortlocaties ruim voor 1980 gesloten en er is slechts globaal bekend wat er aan afvalstoffen is gestort. Zeker als in Tabel 1 'Divers afval' staat, dient er rekening mee te worden gehouden dat alle soorten afval van bedrijven, gemeente en particulieren op die stortplaats terecht zijn gekomen.

Het in de kleigaten gestorte afval ligt, afhankelijk van de hoogte van de rivierwaterstand, in meer of mindere mate in het grondwater en het afval zal daar ondertussen voldoende zijn uitgespoeld. In de zandafgravingen ligt het gestorte afval niet in het eerste watervoerend pakket, maar het door de afvalstoffen heen sijpelende regenwater raakt verontreinigd en komt op enig moment toch in het grondwater terecht.

Voor alle locaties valt een zekere mate van vervuiling van het eerste watervoerend pakket niet uit te sluiten. Voor de nummers 4 en 9 zou dit gevolgen kunnen hebben voor de pal naast deze stortplaatsen gelegen woningen. Als de bewoners van die huizen grondwater oppompen, bijvoorbeeld voor beregening, dan is de kans op verontreinigingen in dat water aanzienlijk. Bij de overige locaties in zandafgravingen ligt de bebouwing wat verder weg, maar ook hier kan eventueel verontreinigd grondwater overlast veroorzaken; de stromingsrichting van het grondwater is hierbij een belangrijke factor. De veroorzaker van die verontreiniging is naar alle waarschijnlijkheid niet meer aansprakelijk te stellen voor mogelijke schade. De zorgplicht voor de bodemkwaliteit is immers pas in de jaren 80 wettelijk vastgelegd en alle locaties (behalve nummer 5) waren voor die tijd gesloten.

Is het onderwerp 'Oude stortplaatsen' hiermee

Boven: Situatie voor het drinkwaterpompstation Wageningse Berg.

Bron: Provincie Gelderland, stortlocaties door auteur ingetekend. Binnen de rode contour gelden beperkingen voor het gebruik van grondwater.

Links: Het zandgat annex stortplaats aan de Keijenbergseweg was van oorsprong een groeve voor zandwinning, uitgebaat door de Edese firma Roseboom. In de jaren 60 werd hier ruim 2 miljoen m³ grond afgegraven. Collectie gemeentearchief (foto door gemeentedienst op 28 oktober 1966).

afgesloten? Het afval ligt er nog, maar heeft dit nog effect op de omgeving? Rond 20 jaar geleden is, behalve bij nummer 5, voor het laatst grondwateronderzoek verricht en er was geen sprake van ernstige verontreiniging. Dus ook hier 'klaar is Kees'? Ja en nee. De meeste locaties zijn nu in gebruik als weiland of er staan bomen op, nummer 2 is bebouwd en op nummer 1 kwam een sportveld (korfbal Vada 1925). Pas bij nieuw gebruik van een locatie (activiteiten waarbij de grond wordt 'geroerd', zoals bouwen) moet de eigenaar/gebruiker het bij dat nieuwe gebruik passende onderzoek uitvoeren, zonodig saneren, en dat alles op eigen kosten.

Omgevingswet

Met het inwerking treden van de Omgevingswet (naar verwachting per 1 juli 2023) wordt het taakveld bodembescherming overgeheveld van de provincie naar de gemeente. Dan is het aan de gemeente Wageningen om te bezien hoe verder om te gaan met die oude stortplaatsen: met rust laten of eventueel onderzoeken hoe het is gesteld met de grondwaterkwaliteit. De kans op ernstige verontreiniging is klein, maar niet verwaarloosbaar. Als de gemeente zo'n grondwateronderzoek zinvol acht, kan dat mijns inziens in eerste instantie beperkt blijven tot de locaties 4 en 9. De bebouwing ligt hier vlakbij en de buizen voor bemonstering staan er nog.

Bronnen

Jaarverslag 2020 firma

Roseboom

Veluwepost 21-2-2014

Het echte verhaal van Villa Sanoer

Villa Sanoer, in het bos aan de rand van de Wageningse Eng, is een fraaie buitenplaats met een intrigerende geschiedenis. Volgens de overlevering koopt schipper Roelof de Vries eind negentiende eeuw acht hectare grond aan de huidige Geertjesweg, waarop rond 1907 de villa wordt gebouwd. Tot 1937 blijft deze, als pension, in de familie. In 1980 verwerft tropisch landbouwkundige Robert Best (1927–2019) het verwaarloosde bezit. Hij spant zich jarenlang in om het in oude glorie te herstellen. Na zijn overlijden wordt het ondergebracht in de Stichting Buitenplaats Villa Sanoer. Na nieuw onderzoek behoeft deze geschiedschrijving bijstelling. De werkelijke geschiedenis is echter minstens even boeiend.

Door Freerk Wiersum
en Jan Siemonsma

Freerk Wiersum is oud-medewerker van de leerstoelgroep Bos- en natuurbeleid (WUR). Sinds zijn pensionering houdt hij zich bezig met Wageningse en Gelderse geschiedenis.

Jan Siemonsma was zijn hele carrière actief op het gebied van de Tropische Plantenteelt. Na zijn pensioen is hij gaan fietsen, wandelen en schrijven.

Tijdens de organisatie van de tentoonstelling 'Indische sporen in het Wageningse' – waarvan Sanoer er één is – viel ons op hoe weinig er bekend is over de stichting van het landgoed. Volgens de overlevering zou het gebouwd zijn door ene Roelof de Vries. De tot nu toe gangbare verklaring voor de naam van de villa, Sanoer, is dat De Vries als scheepskapitein bij de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (of voorlopers) gevaren heeft tussen de Indische eilanden, schipbreuk heeft geleden voor de kust van Bali en door inwoners van het dorp Sanoer is gered. In personeelsarchieven van de KPM zijn echter geen gegevens te vinden over een Roelof de Vries die overeenkomen met de beschrijving van de stichter van Villa Sanoer. Niets wijst erop dat Roelof de Vries of zijn vrouw ooit in Indië zijn geweest.

Toch heeft hij wel met de villa te maken, zij het zijdelings. Roelof wordt in 1846 geboren in Amsterdam. Zijn vader Douwe Poppes de Vries (1810-1887) is schipper op de 'wilde vaart', maar heeft een vaste ligplaats aan de Amsterdamse Kloveniersburgwal. Roelof trouwt in 1875 met de Zeeuwse Suzanna Adriana Ragut. Ze staan geregistreerd in het schippersregister te Amsterdam, wat betekent dat ze op hun schip wonen. Tussen 1876 en 1882 komen er vier kinderen. Roelof houdt zich aanvankelijk bezig met de binnenvaart tussen Amsterdam en Zuidwest-Nederland. Na de liberalisering van de Rijnvaart verwerft hij in 1872 het Rijnpatent, het recht om commercieel te varen op de Rijn. In 1895 vestigt het gezin zich in Terneuzen. Ze wonen in een huis en Suzanna is winkelierster. Roelof blijft schipper; hij overlijdt in 1898 onverwacht op zijn schip in de Kuiperhaven te Dordrecht.

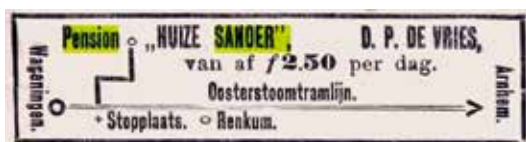
Pension Huize Sanoer

Roelofs overlijden betekent het einde van het schippersleven van het gezin. De drie zonen kiezen uiteenlopende beroepen: de oudste, Johannes Pieter, wordt ingenieur, Douwe Poppe wordt pensionhouder en de jongste zoon Willem Jacobus

vertrekt naar Indië waar hij dienst doet bij het Koninklijk Nederlands-Indische Leger (KNIL). Weduwe Suzanna de Vries-Ragut gaat in Oosterbeek wonen. In 1906 koopt zij van de Renkumse weduwe Catharina Buse een complex van landerijen aan de Molenweg (thans Geertjesweg) te Wageningen en laat daarop een huis bouwen. Douwe Poppe gaat er in 1907 als eerste wonen en in 1908 verhuist ook zijn moeder erheen. Opvallend genoeg wordt zij samen met de in Indië verblijvende Willem Jacobus in Wageningen ingeschreven. In 1917 komt ook Johannes Pieter in het huis wonen, waar hij een jaar later overlijdt. Douwe Poppe trouwt in 1919 met zijn nicht Ankelina de Vries, die ook in Villa Sanoer komt wonen. Douwe Poppe overlijdt in 1928 en Ankelina vertrekt in 1929 weer naar Zeeland. Willem Jacobus komt tijdens zijn verloftijd af en toe op bezoek. Het eerste bezoek is in 1913; op een foto staat hij trots met twee kleine kinderen naast de villa. Vervolgens komt het gezin in 1919 en 1923 nogmaals naar Nederland, maar dan staan zij in Den Haag ingeschreven. Misschien bevalt het modieuze stadsleven met zijn vele Indische connecties beter dan het Wageningse buitenleven. Het huis fungeert niet alleen als familiewoning maar moet ook inkomen genereren. In verschillende krantenadvertenties uit 1907 en 1908 wordt het aangeprezen als Pension Huize Sanoer. Zo ook in de aanvraag die Douwe Poppe in 1908 bij de gemeente Wageningen doet voor een licentie voor de verkoop van alcoholische dranken. De gemeenteraad verleent goedkeuring voor de verkoop van wijn op de benedenverdieping.

De Indische connectie

Gezien het gegeven dat Roelof de Vries reeds in 1898 overleed en de aankoop van de landerijen pas plaatsvond in 1906 is de eerdere 'geschiedschrijving' over de verwerving van de grond en de Indische achtergrond van het pension onjuist. Roelof de Vries is niet de stichter van Sanoer.

En waar komt de naam Sanoer dan vandaan? Het antwoord ligt bij Willem Jacobus (1882-1935). Die begint in 1898 zijn opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie en vertrekt eind 1905 als tweede luitenant naar Indië. Hij is 'met de handschoen' getrouwd met jonkvrouw Alexandra Maria van Geen. In Indië moet Willem Jacobus al snel deelnemen aan een militaire strafexpeditie tegen de Balinese vorstenhuizen. Na de expeditie wordt hij gedecoreerd vanwege verrichte krijgshandelingen. Ziehier de meest logische verklaring voor de naam 'Sanoer' van de Wageningse villa: de familie is trots op zijn daden en dankbaar voor zijn overleving. Bovendien zijn er aanwijzingen dat hij, mogelijk geholpen door zijn schoonfamilie, financiële hulp biedt bij de aanschaf van de landerijen en/of de bouw van het pension. Het feit dat Willem Jacobus tegelijk met zijn moeder wordt ingeschreven suggereert dat hij mogelijk mede-eigenaar is van het familiehuis. In overgeleverde familievertellingen is sprake van Indische fondsen voor de aanleg van de

grote vijver naast de villa. Dit staat beschreven in bewaard gebleven dagboekantekeningen van een jonge logee Verbraeck, die in 1915/16 diverse keren in het pension komt logeren. Haar familie is bevriend met de pension-eigenaren en die vertellen haar over de geschiedenis van het pand. Daarbij lijken zij zich belevenissen van anderen toe te eigenen. Een voorbeeld daarvan is de gemystificeerde achtergrond van de naam Sanoer (zie kader). Suzanne de Vries vertelt haar logee ook over haar verblijf met haar man in Indië, toont foto's van hun

Links: In 1907 en 1908 wordt het pension in verschillende kranten geadverteerd. De Nieuwe Courant 16/5/1907, 18/4/1908 en 4/7/1908.

Rechts: Het ontwerp van J.A. Lombarts voor een buitenplaats bestaande uit een landschapstuin en aangrenzende korenvelden en een eikenhak-hout perceel. V. Bindels, et al., 2009. Villa Sanoer.

Twee verhalen over de naam Sanoer

De bestaande beschrijvingen van de oorsprong van de naam Sanoer zijn gebaseerd op een dagboek van de bezoeker S. Verbraeck. Zij beschrijft wat zij tijdens de rit van het tramstation Wageningse Berg naar het pension te horen krijgt: *'Oom vertelde hoe hij aan de naam Sanoer was gekomen. Aan het einde van zijn loopbaan ter koopvaardij in Indië, was zijn schip in een storm voor de kust van Bali op rotsformaties in zee lek geslagen. Het schip was zinkende. Toen de storm ging liggen, was hij met zijn bemanning van boord gehaald door Balinese schippers in hun houten bootjes. Die vissers kwamen van het dorpje Sanoer. Als eerbetoon aan die vissers heb ik het huis toen ik het liet bouwen villa Sanoer genoemd.'*

Als begin jaren 70 het dagboek ter ore komt van Robert Best, heeft die niet in de gaten dat deze oom niet de scheepskapitein Roelof de Vries is maar diens zoon, de pensionhouder Douwe Poppe. Deze persoonsverwisseling heeft tot misverstanden geleid. Bovendien zijn de verhalen die aan de logee worden verteld allesbehalve waarheidsgetrouw. De fraaie verhalen hebben het effect dat de rol van de Nederlandse familie bij de ontwikkeling van het huis wordt uitvergroot en de Indische werkelijkheid te rooskleurig wordt voorgesteld. Het echte verhaal is namelijk, zoals hierboven al kort beschreven, dat Willem Jacobus deelnam aan een militaire strafexpeditie tegen de Balinese vorstenhuizen. De aanleiding was een gestrande schoener bij het dorp Sanoer op Bali. De dorpeelingen beschouwden zo'n gebeurtenis als een geschenk van de zeegoden en plunderden het schip conform de 'adat' (gewoonterecht). Het Nederlandse gouvernement in Batavia eiste van de Balinese vorstenhuizen dat de eigenaar van het geplunderde schip financieel werd gecompenseerd. Hun weigering leidde tot militaire strafexpedities. Het 11e bataljon, waarbij Willem Jacobus is ingedeeld, werd ingescheept op het transportvaartuig Baud van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij en voer met een flottielje van andere boten naar Bali. Daar ging de troepenmacht in september 1906 aan land. Omdat de Balinese eer eiste dat men zich nooit overgaf aan de tegenstander liep de strafexpeditie uit op een rituele collectieve zelfmoordaanval ('puputan') van de Balinese vorsten en hun onderdanen. Het verhaal over een redding door Balinese vissers verbergt dus een heel wat minder rooskleurige gebeurtenis. Willem Jacobus werd vanwege zijn krijgshandelingen gedecoreerd met het 'Ereteken voor belangrijke krijgsbedrijven met gesp Kleine Soenda eilanden 1906-1910'.

Indische tuin en noemt het wit verven van de villa *'net als de huizen in Indië'*. Een ander verhaal gaat over een verlofreis naar Nederland met een tussenstop in Italië, waar een beeld voor de tuin wordt gekocht.

De dagboekantekeningen vormen niet het enige dwaalspoor. Een tweede mystificatie betreft het plan om het nieuwe familiebezit om te vormen tot een buitenplaats. Het ambitieuze ontwerp, waarop de datering 1887 staat, betreft een complex van twee hectare, met landhuis en bijgebouwen, omgeven door een park met diverse vijvers. Ook dit ontwerp vormt een raadsel. Volgens het dagboek zou Roelof de Vries bouwkundige/tuinarchitect J.A. Lombarts uit Antwerpen gevraagd hebben een ontwerp te maken. Het betrof de eerste opdracht voor de jonge ontwerper, die stage had gelopen bij het gerenommeerde Franse tuinarchitectenbureau Edouard André. Van Lombarts zijn geen andere ontwerpen bekend en alle naspeuringen naar zijn carrière lopen dood. En omdat de landerijen pas in 1906 werden aangekocht, is de datering van het ontwerp een anachronisme. In de dagboekantekeningen uit 1915/16 komen het ontwerp en de uitvoering meermaals ter sprake. Daaruit kan opgemaakt worden dat het ontwerp waarschijnlijk uit de periode 1908/1910 stamt en dat de uitvoering verschillende jaren in beslag nam. Een verhaal verwijst naar de aankoop van een beeld voor de vijver bij een tussenstop in Italië tijdens een verlofreis naar Nederland. In een ander verhaal is sprake van een financiële gift uit Indië voor de aanleg van een vijver. Waarschijnlijk hebben deze verhalen betrekking op de verlofreis van het gezin De Vries-van Geen in 1913. Deze dagboekbeschrijvingen tonen nogmaals hoe de Wageningse familieleden hun familiegeschiedenis verhaspelen met die van de meer fortuinlijke Indische familieleden.

Links: In de jaren 60 krijgt het pension de studentikoze naam

Burlenburgh. Foto uit fotoalbum Robert Best, nu eigendom van de Stichting buitenplaats villa Sanoer.

Rechts: In 1913 komt het gezin W.J. de Vries uit Indië met verlof naar Nederland. Op een bewaard gebleven foto poseert Willem Jacobus de Vries met zijn twee kinderen bij het familiepension. Bindels et al., 2009. Villa Sanoer.

Nieuwe eigenaren

Moeder Suzanne de Vries-Ragut blijft van alle huisgenoten het langst in leven; zij overlijdt op 28 juli 1933 op 79-jarige leeftijd. Na haar overlijden besluit haar enige overlevende zoon Willem Jacobus om met zijn vrouw te repatriëren en zijn intrek te nemen in Huize Sanoer. Hij heeft in 1927 zijn militaire loopbaan beëindigd. In 1925 heeft hij de akte notariaat behaald en hij vervolgt zijn carrière als secretaris van de Soerabaiasche Jaarmarkt Vereniging. In 1934 wordt hij uitgezwaaid als een gewaardeerd lid van de Nederlandse gemeenschap in Soerabaja. Het verblijf in Wageningen is slechts van korte duur, een jaar later overlijdt Willem Jacobus. Daarop vertrekt zijn weduwe weer naar Indië. Huize Sanoer staat een tijdje leeg tot de erfgenamen het in 1937 verkopen aan de Betuwse familie Van de Westeringh. Zij verkopen de akkers en behouden het 2,3 hectare grote complex met de villa en de tuin. Ze blijven pensionkamers verhuren. Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt er geschut in de tuin opgesteld en worden de bijgebouwen vernield. De tuin lijdt verdere schade als Van de Westeringh de grond als tuinaarde gaat verkopen. Na de oorlog wordt de villa zoveel mogelijk hersteld en opnieuw als studentenpension geëxploiteerd. Het wordt heel populair bij de Wageningse Studentenvereniging Ceres. In 1947 wordt het een formeel corphuis en de thuisbasis voor het studentenjachtgezelschap 'Tire Haut'. De villa krijgt in de jaren 60 onder studenten de naam Burlenburgh, een evidente verwijzing naar de roep van een mannelijk hert in de bronst.

Een nieuwe Indische connectie

In 1953 neemt student Robert Best (1927-2019) zijn intrek in het pension. Hij is geboren en getogen in Soerabaja, waar zijn vader makelaar in landbouwproducten is. Tijdens zijn HBS-tijd besluit hij dat hij aan de Landbouwhogeschool wil studeren. De plannen worden vertraagd door de Japanse bezetting, maar in 1947 vertrekt hij naar Wageningen

om tropische plantenteelt en ontwikkelingseconomie te gaan studeren. Tijdens zijn laatste jaar huurt hij een kamer in Sanoer. Dat is het begin van zijn jarenlange betrokkenheid bij de villa. Als hij na zijn afstuderen voor zijn werk veel moet reizen, houdt hij zijn kamer aan. In 1972 verkoopt de familie Van de Westeringh de villa. De nieuwe eigenaar J. ter Horst is naar Australië geëmigreerd en beschouwt het huis als een belegging. Hij betreft Robert Best bij het onderhoud en in 1980 neemt die het bezit over. Robert Best koopt ook enkele aanpalende tuinpercelen terug die in de loop der tijd waren afgesplitst. Na deze aankopen begint hij met het herstel van de tuin. Daarbij maakt hij gebruik van het oorspronkelijke tuinontwerp van Lombarts. Dat heeft hij al eerder ter inzage gekregen van de dochter van mevrouw Van de Westeringh. Een fotokopie is in de collectie van de WUR-bibliotheek opgenomen. Enige tijd na zijn ontdekking van het tuinontwerp wordt Best ook geattendeerd op de bezoeken van de logee Verbraeck aan pension Sanoer in 1915/16. Als hij hoort dat zij goede herinneringen bewaart aan Sanoer neemt hij contact op. Zij vertelt dat zij nog ergens dagboek aantekeningen moet hebben. Tijdens diverse vervolfbezoeken leest zij fragmenten aan Best voor. Die notuleert de beschrijvingen. Daarover vermeldt hij later: *'Zij las de passages op dicteer-snelheid voor. Het kwam nogal eens voor dat zij een zin niet mooi genoeg vond. Zij verbeterde die dan, doch veranderde de betekenis niet.'* Het is de vraag in hoeverre de genotuleerde verhalen beïnvloed zijn door nostalgische herinneringen van een tachtigjarige dame.

Als gevolg van de onduidelijke omschrijving van de pensionhouders levert het dagboek de nodige misverstanden op. Zo beschrijft Best in latere artikelen de loopbaan van Roelof de Vries als achtereenvolgens schipper op de Rijnvaart, kapitein bij de Koninklijke Paketvaart Maatschappij in Indië en tenslotte werknemer van een handelshuis in Soerabaja. Ook beschrijft hij hoe Roelof en zijn gezin in de periode vóór de bouw van de villa regelmatig vanuit hun woonplaats Den Haag in Wageningen met vakantie komen en dan hun intrek nemen in het eerder gebouwde tuinhuis. Roelof stond echter geregistreerd in Amsterdam, terwijl Willem Jacobus tijdens twee verlofperiodes in Den Haag stond ingeschreven. Die kennis dateert echter van na het tijdstip van de dagboekverslagen. Mogelijk heeft Robert Best de gegevens uit het dagboek en het tuinontwerp aangevuld met informatie van Wageningse informanten die kennis hadden gemaakt met Willem Jacobus de Vries tijdens zijn verblijf in 1934/35. Zodoende is de geschiedenis van het huis Sanoer zowel door de familie zelf als door hun chroniqueur Best gemystificeerd.

Robert Best herstelde de landschapstuin in zijn oude luister. De Gelderlander 15/2/2019.

Rechts: De landschapstuin omvat onder meer twee fraaie vijvers. Foto's Carleen van den Anker.

Gelders Arcadië

Aanvankelijk verzamelt Robert Best de historische gegevens over het pension vooral als hobby. Hoewel de Burlenburgh een landelijk bekend studentenhuus wordt, is er tot ongeveer 2005 weinig publieke aandacht voor de geschiedenis ervan. In de publicatie *Aanzienlijke buitenwoners in Wageningen* uit 2003 wordt de villa een 'mysterie in het bos' genoemd: *Sanoer is in 1888 gebouwd door een kapitein van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij (KPM). In zekere zin dus ook een Indiëganger. Maar duister blijft hoe hij rijk werd en waarom hij uitgerekend in Wageningen neerstreek.*

De aandacht voor het pand krijgt in 2007 een impuls met het project (Nieuw) Gelders Arcadië. Dit benadrukt onder meer de rol van 'nouveaux riches' (nieuwe rijken) bij de ontwikkeling van de negentiende-eeuwse buitenplaatsen op de Veluwezoom. Hierbij wordt ook verwezen naar gefortuneerde Indische plantagehouders. In de *Atlas van een buitenplaatsenlandschap* worden twee Wageningse voorbeelden genoemd: het landhuis Ngladjoe (het latere Hinkeloord), gesticht door de Indische tabaksplanter Dirk Vreede, en Villa Sanoer. Over Villa Sanoer wordt – op basis van informatie van Robert Best – vermeld dat het werd aangelegd door de Indische scheepvaartkapitein De Vries. Het project Gelders Arcadië stimuleert Best om de geschiedenis van het pension als een Wageningse buitenplaats verder uit te dragen. Er volgen lezingen, artikelen en een studie door studenten van Hogeschool Larenstein. In 2012 wordt hij (mede) uit erkentelijkheid voor zijn inzet voor dit cultureel erfgoed benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. In 2015 wordt Sanoer een gemeentelijk monument. Als Best in 2019 overlijdt wordt het huis met de landschapstuin overgedragen aan de Stichting Buitenplaats Villa Sanoer. Hierdoor is het voortbestaan van deze bijzondere locatie gewaarborgd.

Bronnen

- 'W.J. de Vries. Uit zijn loopbaan', *De Indische Courant*, 28 maart 1934.
- R. Best, circa 1980. 'Dagboek Mevrouw De Regt'; transcriptie van dagboeknotities uit 1915 en 1916 van S. de Regt-Verbraeck. Archief Stichting Buitenplaats Villa Sanoer, Wageningen.
- R. Best, 'Drie statige villa's op Indische suiker gebouwd', *Oud-Wageningen* 42-2 (2014) 54–56.
- V. Bindels et al., *Villa Sanoer. Plan voor instandhouding en beheer voor de tuin* (Cursus Groen Ruimtelijk Erfgoed) Bibliotheek Wageningen University & Research.
- T. Janssen, 'Wageningen en de geschiedenis van Villa Sanoer' (interview met Robert Best), *Oud Wageningen* 41-1 (2013) 5–7.
- R. Best, *Villa Sanoer. Buitenplaats bij Wageningen* (2008).
- 'in gesprek met Robert Best, eigenaar van Villa Sanoer te Wageningen. "Ik geniet nog elke dag van mijn tuin"', in E. Storm-Smeets (eindred.), *Kansen voor Gelders Arcadië* (Utrecht 2011) 49.
- www.delpher.nl
- Nationaal archief/militairen-nederlands-indie-knil-1815-1950-officieren/WJde-Vries
- Gemeentearchief Wageningen.

Van de voorzitter

Het verzoek van de redactie is om het voorzittersstuk aan de korte kant te houden. Er is veel info van de overige bestuursleden die ook zijn plek moet hebben op de verenigingspagina's: nieuwe aanwinsten, reclame voor Westbergboek en kalender 2023 – beide als decembercadeau 'warm' aanbevolen –, lezing en vertrouwenspersonen. Een verzoek waar ik graag aan meewerk. Niet omdat ik er dan gemakkelijk vanaf kom, maar omdat het me goed doet te merken dat er ongelofelijk veel gebeurt binnen de vereniging en dat vrijwilligers en 'onbezoldigde' bestuurders – zoals laatst een van de bestuurders met een knipoog opmerkte – met heel veel zaken bezig zijn. Dat realiseer je je niet altijd en daar heb je soms een soort wake-up call voor nodig. Zeker als al het 'werk' zonder grote problemen en hobbels verloopt. Dat is meestal het geval en daar prijs ik mij als voorzitter gelukkig mee. Ere wie ere toekomt: dat is vooral te danken aan iedereen die zich op de een of andere wijze voor Oud Wageningen inzet. Niet te vergeten ook het groeiend aantal leden die ons steunen en het werk mogelijk blijven maken. Goed om daar even een keer bij stil te staan. Zo vanzelfsprekend is het niet allemaal. Ook niet dit tijdschrift, nummer 4 van jaargang 50 of anders gezegd het 198e tijdschrift. Niet het 200e, omdat er de eerste twee jaar maar drie 'Mededelingen van de vereniging Oud Wageningen' verschenen, zoals het verenigingsblad toen werd genoemd.

Bladerend door de edities van de eerste jaren (dat kan op www.oudwageningen.nl/tijdschrift-oud-wageningen/contactblad/) viel mij vooral de ontwikkeling op die we als vereniging doorgemaakt hebben. Nadrukkelijker kijken vanuit het 'nu', om van daaruit de verbinding te leggen naar gisteren en morgen.

Geschiedenis is geen starre en steriele 'waarheid', maar onderdeel van een wereld in verandering, net als de culturele identiteiten. Cultureel erfgoed (waaronder onze lokale collecties) is hierbij van evident belang om een beeld te krijgen van het verleden, en dat kan bijdragen aan de voortdurende verandering. Veranderingen die optreden door invloeden van buiten en door nieuwe historische realiteiten. Een recent voorbeeld was wel de Oud Wageningen-lezing door Harro Maat (universitair hoofddocent aan de Wageningen Universiteit) over 'Wageningen, de universiteit en het koloniale verleden'.

In 'de wereld in verandering' past wellicht ook een verandering in de naam van onze vereniging. Van een van onze leden kreeg ik een ongevraagde suggestie. Eentje die je aan het denken zet: *Waarom niet Historische Vereniging Wageningen? 'Oud' klinkt zo oud, je ziet dan meteen een kudde grijze koppen voor je. Dat klopt natuurlijk wel, maar je wilt ook wat 'gouden draden tussen het zilver'. Dat het over het verleden gaat – niet altijd trouwens – zit al in het woord historisch.*

Er komt een mooi moment aan om eventueel een 'naamsverandering' door te voeren, namelijk 2023, het jaar dat we ons 50-jarig bestaan vieren. Of hoort dit meer tot de typische kenmerken van de midlife-crisis rond deze leeftijd, het zoeken naar verandering? Zelf deze 'levensfase' al lang voorbij, vind ik de ongevraagde suggestie er een om 'door te denken' over de toegevoegde waarde voor de komende 50 jaar.

Het bestuur wenst u alvast een mooie jaarwisseling en vooral een gezond 2023.

Frits

Nieuwe Leden

Dhr. J. Smit
Mevr. A.E. van den Berg
Dhr. J. van der Stappen
Dhr. C. van den Berg
Mevr. M.H. Borst
Dhr. N. Galjart
Mevr. A. Hoogmoed
Dhr. W. Plaggenborg
Dhr. H. Nijland
Dhr. A.J.E. de Vries
Mevr. M. Kusumobroto
Dhr. L. van der Vegt
Dhr. L. van Eijk
Dhr. B.A. Lamers
Dhr. G. Groenendijk
Dhr. T. Blom

Opzegging

Dhr. P. Albers
Dhr. J. de Vries
Dhr. P.G.H. Swinkels
Mevr. F. Stad
Dhr. P. Elffers
Mw. H.A. Kleijheeg-Meijlink
Dhr. W.J. Middelhoven

Ledenaantal

Per 01-11-2022: 742 (712 betalende leden en 30 niet-betalende/relatie leden). In het totaal zijn de opzeggingen per 31-12-2022 verwerkt.

Nieuwe aanwinsten documentatiecentrum

- Geurt Heijnekamp (via Hans Dobbe): krantenknipsels jaren 60
- Karin de Waard: vol Jumbo Historisch Album en een halve schoenendoos met losse plaatjes voor in het album
- Jaap van Aarst: beschrijving der Openingsplechtigheid van het Sanatorium "Oranje Nassau's Oord" 1902 (Herdruk 2001)
- Mariet Verstegen: Martijn de Groot en Joost van Kasteren. Wageningers. De betekenis van 134 jaar Koninklijke Landbouwkundige Vereniging.
- Frits Huijbers: boek Kantoorkasteel De Binnenhaven

Feestmaand december

Wat schenk je iemand die 'alles al heeft'? Die geef je een fraai vormgegeven en goed gedocumenteerd boek dat verhaalt over onze boeiende en veelzijdige geschiedenis: *De Westberg – een monumentaal Wagenings erfgoed*. Een 'must have' voor iedereen die Wageningen een warm hart toedraagt.

Burgemeester Vermeulen zei het al, toen hem het eerste exemplaar werd overhandigd: een mooi relatiegeschenk! En zeker ook interessant voor uw uitgewaaierte kinderen. Ken je roots!

De auteurs nemen de lezers mee op een fascinerende speurtocht naar wat we weten, wat we vermoeden, wat beslist niet kan kloppen, en wat daaruit de logische conclusies zijn. Consequent plaatsen ze wat zich hier afspeelde binnen het decor van het bredere historische toneel. (Dolly Verhoeven, bijzonder hoogleraar Gelderse geschiedenis Radboud Universiteit Nijmegen)

Bestelwijze Exclusief voor onze leden is het boek nog eenmaal te koop voor 20 euro, tot eind 2022. Zolang de voorraad strekt, want er komt geen herdruk. Maakt u uiterlijk 31 december 20 euro per gewenst exemplaar over naar IBAN NL15 INGB 0002946125 t.n.v. Historische Vereniging Oud Wageningen, o.v.v. boek Westberg. Daarna kunt u op dinsdagochtenden tussen 10 en 12 uur het boek ophalen in ons documentatiecentrum in De Casteelse Poort.

'Gebouwen van vroeger, Monumenten van nu'

Al enige tijd is de nieuwe kalender van Oud Wageningen weer verkrijgbaar. Als thema hebben we dit jaar gekozen voor 'Gebouwen van vroeger, Monumenten van nu'. Allemaal gebouwen die door of voor de Landbouwuniversiteit zijn opgericht, zoals Hinkeloord, het Gebouw met de Klok of het Schip van Blaauw. De kalender is verkrijgbaar als wandkalender (formaat A3) en als bureauland (formaat A5) bij De Beschte, Kniphorst, Bruna, Primera en Museum De Casteelse Poort, respectievelijk voor € 16,00 en € 11,00. Een leuk cadeautje om te geven of te ontvangen in de decembermaand.

Lezing Ouwe Nu

Op dinsdag 24 januari 2023 vindt de eerste lezing van het nieuwe jaar plaats. Deze wordt verzorgd door Eric Wijnacker en gaat over de Ouwe Nu (Oude Nude). Dit is een buurtschap aan de westrand van Wageningen, vol verhalen en geschiedenis. De verhalen grijpen niet alleen terug op de Tweede Wereldoorlog, maar hebben een duidelijk eigen historisch karakter vanaf de zestiende eeuw. Eric

Wijnacker kan deze lezing als geen ander geven omdat zowel zijn moeder als zijn oma in de Ouwe Nu geboren zijn. Een mooie start voor ons jubileumjaar 1973-2023, dat vooral in het teken zal staan van het Wagenings dialect en de taaltradities die daaraan ten grondslag liggen. Dinsdag 24 januari 2023, Vredehorst, Tarthorst 1 te Wageningen, aanvang 20.00 uur. Toegang gratis voor leden, niet leden € 2,50.

Vertrouwenspersonen

Oud Wageningen heeft een convenant afgesloten met de drie onafhankelijke vertrouwenspersonen die door de gemeente ter beschikking worden gesteld t.b.v. (sport)verenigingen, culturele instellingen en stichtingen. Machteld Speets, Jan van Neerbos en Machteld Vos de Wael bieden ondersteuning bij vragen en meldingen op het gebied van pesten en gepest worden, discriminatie, ongewenst (seksueel) gedrag, grensoverschrijdend gedrag of andere zaken waarmee u nergens anders terecht kunt. De vertrouwenspersonen zijn verbonden met het Vrijwilligerscentrum, hebben relevante kennis/ervaring en hebben een specifieke training gevolgd bij NOC*NSF. U kunt vertrouwelijk met hen spreken via 06-83265736 of vertrouwenscontactpersoon@vcwageningen.nl.

Historische Vereniging Oud Wageningen

Opgericht op 17 april 1973

Bestuur

Frits Huijbers, voorzitter
Ditta van Vliet, secretaris
Henk Slegten, penningmeester
Ben van den Berg
Enrico van den Bogaard
Karin van de Hoef-Reijnders
Henk Lette

Website

www.oudwageningen.nl

Secretariaat

Bowlespark 1a
6701 DN Wageningen
info@oudwageningen.nl

Documentatiecentrum

Dinsdag 9.30 – 11.30 uur
Museum
De Casteelse Poort
Bowlespark 1a
6701 DN Wageningen
tel 0317 421436
documentatiecentrum@oudwageningen.nl

Werkgroep Archeologie Wageningen

archeologie@oudwageningen.nl

Ledenadministratie

ledenadministratie@oudwageningen.nl

Bankrekening

NL15 INGB 0002946125

Lidmaatschap

€ 21,50 per jaar (minimum).

AGENDA • WAGENINGS ERFGOED

9 december 2022
Cultura
Molenstraat 45
Ede

Geschiedeniscafé m.b.t. 'Het Verhaal van Gelderland'

(zie pag. 18). Het café is te gast bij de vereniging Oud Ede en er zal vooral aandacht zijn voor verhalen die de regio Gelderse Vallei betreffen.

9 en 10 december 2022
Centrum Bennekom

Dickensfair

Kerstmarkt met gezelligheid, muziek en sfeer in de stijl van Dickens. Er zijn ca. 100 kramen met kerstgerelateerde producten, er is een kerstman en een levende kerststal. Diverse koren en muziekgroepen treden op.

24 januari 2023
Vredehorst
Tarthorst 1
20.00 uur
Niet-leden 2,50

Lezing over De ouwe Nu

Op uitnodiging van Oud Wageningen spreekt Eric Wijnacker over deze bijzondere buurtschap, die hij al van kinds af aan kent (zie ook pag. 27).

t/m 3 maart 2023
Bibliotheek WUR
Forumgebouw
Droevendaalsesteeg 2

Expositie Dutch Landscape Designed: 1946-1954

In de na-oorlogse periode maakte een kleine groep landschapsarchitecten honderden ontwerpen die zo'n 70 % van Nederland betroffen (de 'Staatsbosbeheercollectie'). Zie ook pag. 18. De expositie is geopend van maandag t/m vrijdag van 9.00-13.00 uur en 's middags op afspraak.

t/m 31 maart 2023
Cultura
Molenstraat 45
Ede

Expositie '100 jaar ENKA, mode in beeld'

De Enka-fabriek was een grote speler in de internationale mode-industrie. Duizenden meisjes werkten er aan de vervaardiging van stoffen met merknamen als Enkalon en Terlenka. In de twintigste eeuw veranderde het modebeeld door deze dunnere en goedkopere kunststoffen. De expositie toont tien japonnen en er zijn allerlei mode-reclames en originele filmfragmenten te zien

t/m 2 april 2023
De Casteelse Poort
Bowlespark 1A

Expositie De verbeelding van het landschap - Wageningen op het kruispunt van vier landschappen.

(Zie ook pag. 18 en het artikel in Oud Wageningen 2022-3).

Voor actuele Wagenings erfgoed informatie

www.oudwageningen.nl
www.casteelsepoort.nl
www.wageningenmonumentaal.nl
www.netwerkerfgoedwageningen.nl
www.owdw.nl
www.wageningen.nl/gemeentearchief
www.beeldbankwageningen.nl
www.rondleidingenwageningen.nl